

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

13.07.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

19.10.2020

Prof. Dr. Handan YOKUŞ SEVÜK

Dicle Üniversitesi
Hukuk Fakültesi
Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku ABD
hyokus@gmail.com

Prof. Dr. Ezeli AZARKAN

Dicle Üniversitesi
Hukuk Fakültesi
Milletlerarası Hukuk ABD
eazarkan@gmail.com

Prof. Dr. Fazıl Hüsnu ERDEM

Dicle Üniversitesi
Hukuk Fakültesi
Anayasa Hukuku ABD
fherdem@yahoo.com

Dr. Öğr. Üyesi Neşe BARAN ÇELİK

Dicle Üniversitesi
Hukuk Fakültesi
Milletlerarası Hukuk ABD
nesebarancelik@gmail.com

KÜRESEL ÇEVRESEL YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ VE ÇEVRESEL YÖNETİŞİM UYGULAMASINDA İSVEÇ ÖRNEĞİ*¹

Öz

Küresel ısınma, iklim değişikliği, nesli tükenmekte olan canlılar, su kirliliği, ozon tabakası gibi acil çözüm bekleyen pek çok çevre sorunu küresel nitelik taşır. Ulusal alanda yürütülen politikaların küresel çevre sorunların çözümünde yetersiz kalması 'küresel çevresel yönetim' kavramını ortaya çıkarmıştır. Küresel çevresel yönetim anlayışı, uluslararası işbirliğine dayalı bir çözüm arayışı olarak da ifade edilebilir. Uluslararası çevre hukukunda kabul edilen ilkelerden biri de olan işbirliği ilkesi başta devletler olmak üzere ulusal ve uluslararası alanda faaliyet gösteren tüm kurumlara sorumluluk yüklemektedir. Uluslararası işbirliği, çevre sorunlarının araştırılması, tanımlanması, çözüm üretilmesi ve önlenmesi bakımından oldukça önemli olup uluslararası çevre hukukunun temelini oluşturan çevrenin korunmasına yönelik uluslararası metin ve sözleşmelerin de ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu metin ve sözleşmelerin oluşturulmasında, müzakeresinde ve uygulanmasında ise uluslararası örgütler önemli rol oynamaktadır. Çalışmamızda öncelikle uluslararası işbirliğinin gerçekleştirilmesinin en önemli araçları olan uluslararası sözleşmeler ile küresel ve bölgesel örgütlerin bu alandaki katkısı; daha sonra çevresel yönetim anlayışını yasalarına, yargı sistemine ve kurumlarının işleyişine yansıtılması açısından örnek teşkil etmesi sebebiyle çevresel yönetim anlayışında İsveç örneği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel sorunlar, çevresel yönetim, uluslararası sözleşmeler, uluslararası işbirliği, çevre kirliliği, çevre mahkemeleri

* Bu makale, Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Koordinatörlüğü tarafından desteklenen proje kapsamında oluşturulmuştur. (Proje No: Hukuk-17004; Yıl :2020).

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE CONTEXT OF GLOBAL ENVIRONMENTAL GOVERNANCE AND SWEDEN AS AN EXAMPLE IN ENVIRONMENTAL GOVERNANCE

Abstract

Many environmental problems which are waiting for an urgent solution, such as global warming, climate change, endangered creatures, water pollution, ozone layer, are global. The insufficiency of policies carried out in the national area in the solution of global environmental problems has brought up the concept of "global environmental governance". Global environmental governance understanding can also be expressed as a search for a solution based on international cooperation. The principle of cooperation, which is also one of the accepted principles in international environmental law, imposes responsibility on all national and international institutions, especially the states. International cooperation is very important in terms of researching, defining, producing and preventing environmental problems and it also provides the emergence of international texts and conventions for the protection of the environment, which forms the basis of international environmental law. International organizations play an important role in the creation, negotiation and implementation of these texts. In our study, first of all, the contribution of international conventions and global and regional organizations, which are the most important tools of realizing international cooperation; and later Swedish example in environmental governance understanding will be examined, since Sweden constitutes an example in reflecting the environmental governance understanding to its laws, judicial system and the functioning of its institutions.

Keywords: Environmental problems, environmental governance, international conventions, international cooperation, environmental pollution, environmental courts.

Giriş

Çevreye verilen zarar, doğal kaynakların tükenmesi, biyolojik çeşitliliğin kaybı, bireylerin yaşam ve sağlığının kötüleşmesi, ekolojik dengenin bozulması gibi bir çok olumsuzluğa neden olmaktadır (Yokuş Sevük, 2017:7). Çevre bilinci ve duyarlılığının gelişmesi ile birlikte, su, toprak ve hava gibi çevresel kaynakların korunması gerektiği düşüncesi, çevresel değerlere hukuksal güvenceler kazandırılması gereğini ortaya çıkarmıştır (Kaypak, 2019:s.322). Çevresel sorunların büyüklüğü ve çok boyutluluğu karşısında, ulusal alanda yürütülen politikalar bu sorunların çözümünde tek başına yeterli görülmemiş, bu noktada küresel çevresel yönetim anlayışı çerçevesinde çevrenin korunması için uluslararası alanda sıkı bir işbirliğinin zorunlu olduğu anlaşılmıştır. Bu anlayış, çevrenin ve çevresel değerlerin korunması hususunun birçok uluslararası hukuk metninde yer alması sağlayarak çevrenin uluslararası zeminde korunmasının da hukuki temelini oluşturmuştur (Güneş, 2012:83). Yine küresel çevresel yönetim anlayışının yaygınlaşmasıyla uluslararası işbirliğine dayalı çözüm arayışları uluslararası kuruluşların da bu alandaki rollerinin artmasına neden olmuştur. Özellikle küresel kuruluşlar, hem çevresel sorunlara küresel ölçekte dikkat çekilmesine hem de çevrenin korunmasını amaç edinen pek çok uluslararası sözleşmenin hazırlanmasında ve müzakeresinde önemli rol oynamışlardır.

I. ÇEVRENİN KORUNMASINDA ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ

İlk kez, 1989 yılında yayınlanan Dünya Bankası'nın bir raporunda 'good governance' olarak yer alan yönetim kavramı; "bir toplumdaki ekonomik, politik ve sosyal konularla ilgili özel sektör, devlet ve sivil toplum arasında sağlanan etkileşim yoluyla oluşturulan değerler, politikalar ve kurumlar sistemi" olarak tanımlanmaktadır (Sipahi, 2010:335 naklen). Politika oluşturma ve karar verme süreçlerine sadece devletin değil; vatandaşların, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin de katılımını sağlayarak, birlikte yönetim anlayışını hayata geçirmeyi amaçlayan 'yönetişim' yaklaşımı (Temiz, 2012:204) çevre sorunlarının çözümü bakımından da etkili olmuştur. Küresel yönetim, devletlerin kendi başlarına ele almakta kapasitelerini aşan sosyal ve siyasal sorunlara daha düzenli ve güvenilir cevaplar getirme çabaları şeklinde tanımlanmış ve bu anlayış neticede bu tür sorunları ele almaya çalışan uluslararası örgütlerin ve küresel kurumların gelişmesine, devletlerin de bu kurumlarla ortak düzenlemeler yoluyla işbirliğine gitmesini sağlamıştır (Temiz, 2012:212). Bu bağlamda çevre sorunlarına çözüm arayışları da 'çevresel yönetim' kavramını ortaya çıkarmıştır. Ulus devletlerin politikalarında ortaya çıkan sorunları, diğer ulus devletlerle birlikte çözebilecekleri bir yapıya duydukları ihtiyaç sonucunda ortaya çıkan küresel yönetim anlayışı, sorunları işbirliği yoluyla çözmeye yardımcı olan hükümetler arası ve hükümet-dışı kuruluşların yanında, resmi ve resmi olmayan oluşumları da içeren geniş kapsamlı bir karar verme sürecini ifade etmektedir (Gençkaya ve Gündoğdu, 2017:127). Küresel çevrecilik yaklaşımında ise çevresel yönetim ulus devletin

sınırlarını aşan, uluslararası işbirliğine dayalı çözüm arayışları ve etkileri olarak değerlendirilmektedir (Bal vd.,2015:182). Çevresel sorunların çözümü bakımından da küresel yönetim ya da “küresel çevresel yönetim”, ulus devletlerle sınırlı olmayan, uzmanlar, çevreci örgütler ve çokuluslu şirketler ve hükümetler tarafından kurulan kurum ve kuruluşlar da dahil olmak üzere merkezi hükümetler dışındaki aktörlerin katılımının artmasıyla ortaya çıkan bir küresel politika olarak da ifade edilmektedir (Biermann, vd.,2009:2). Öte yandan küresel bakımdan çevresel yönetim, kimi yazarlarca, uluslararası çevre örgütlerinin ağı ile sözleşmeleri ifade edecek şekilde uluslararası çevresel işbirliği ile eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır (Bal vd.,2015:182).

Uluslararası işbirliği, çevresel sorunların giderek karmaşık hale gelmesinin dikkate alınarak plan, politikaların ve hukuk kurallarının oluşturulması ile bunların uygulanmasında dayanışma ve ortak çaba gösterilmesi anlamına gelmektedir (Turpancı, 2018:63). Nitekim çevre ile ilgili ilk uluslararası konferans olup, uluslararası çevre hukukunun ortaya çıkmasında bir milat olarak görülen ve 1972’de Stockholm’de gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (UNCHE)” sonunda kabul edilen Stockholm Bildirgesi ile ‘İnsan Çevresi İçin Eylem Planı’nda çevrenin korunması bağlamında önemi vurgulanan hususlardan biri de çevrenin korunması konusunda uluslararası işbirliğinin gerekliliği olmuştur. Çevre hakkının, gelecek nesiller için yaşamaya elverişli olarak herkesin eşit bir şekilde çevreden yararlanmasını hedeflediği yaklaşımı benimseyen Konferans bu yaklaşımı ile çevrenin korunması hakkında ulusal ve bölgesel örgütlenmelerin kurulmasını hızlandırmıştır. 1992 yılında Brezilya’nın Rio De Janeiro kentinde yapılan bir diğer önemli Konferans ise Rio Konferansı olarak da bilinen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansıdır. Stockholm ile Rio Konferanslarını birbirinden ayıran en önemli husus, Rio Konferansına devletler dışında sivil toplum kuruluşları, bilim ve iş dünyasından pek çok girişimci ve akademisyenlerin katılmasıdır. Çevresel yönetim bağlamında, Rio Konferansının STK’ların uluslararası siyasetin aktörleri haline gelmelerini sağladığı ve Konferansın STK’ların BM sisteminde daha etkin bir konum elde etmeleri bakımından bir dönüm noktası sayıldığı söylenebilir (Sipahi, 2010:340). Rio Konferansı, gerek katılımcı kitlenin geniş tabana yayılmış olması gerekse de gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin hak ve yükümlülüklerini belirleyen bir dizi ilkeler ve bağlayıcı kararlar içermesi bakımından bir dünya zirvesi niteliği taşır. Rio Bildirgesi’nin 27. İlkesinde, çevrenin Bildirgede kabul edilen ilkelerin uygulanmasında ve sürdürülebilir kalkınma alanında uluslararası hukukun daha da gelişmesi için uluslararası işbirliğinin gerekliliğine ve önemine atıfta bulunulmaktadır.

İnsanoğlunun yaşamını sürdürebileceği doğal bir çevrenin tüm işlevselliği ile korunması ve sınıraşan çevresel tahribatların önlenmesi hedefleri, uluslararası çevre hukukunun ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur (Güneş, 2012: 84). Uluslararası çevre hukukunun başlıca kaynağı uluslararası sözleşmelerdir. Uluslararası çevre sözleşmeleri ile oluşturulan örgütsel yapılar çevrenin korunması hedefine yönelik olarak daimi nitelikteki bir uluslararası işbirliğinin çerçevesini oluşturmaktadır (Güneş, 2012: 91-92). Bu bağlamda aşağıda uluslararası alanda çevre sorunlarının çözümü bakımından ülkeler arasında işbirliğine duyulan ihtiyaç ile ön plana çıkan bazı uluslararası sözleşmeler ile küresel ve bölgesel örgütlerin işlevleri anlatılarak bunların uluslararası işbirliğine katkıları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

A. Uluslararası Sözleşmeler

1.Genel Olarak

Dünya çapında bir hareketten ve insanlığın geleceğini tehdit eden tehlikelere dair ortak bir farkındalıktan doğan uluslararası çevre düzenlemeleri, başlangıçta bölgesel nitelikte devletlerarası ilişkilerin geleneksel çerçevesi içinde şekillenmiş, daha sonra çevre kanunundan sağlıklı ve insana yaraşır bir çevre için hakka geçişi mümkün kılan küresel bir boyut kazanmıştır (Ksentini, 1994:11). Küreselleşen dünyada devletlerin, ekonomilerin ve insanların birbirleri ile bağlantısı, özellikle hava kirliliği veya bioçeşitlilik kaybı gibi siyasi sınır tanımayan çevresel tehditlerin yönetimi, geniş bir alanda paydaşları kapsayan yeni ulusal, bölgesel ve özellikle küresel yanıtları gerektirmektedir (UNEP:2). Dolayısıyla uluslararası alanda çevre yönetimini belirleyen bir politikaya duyulan gereksinim, kamuoyunda çevrenin korunmasına ilişkin bilincin oluşması ve gelişmesi, hükümet dışı örgütlerin uluslararası girişimleri sonucunda uluslararası çevresel politikaların oluşturulmasını zorunlu kılmıştır (Yokuş Sevik, 2017: 89). Çevresel sorunların küreselliği ve çevrenin

korunmasında uluslararası işbirliğinin gerekliliğinin bir sonucu olarak, çevreyi korumaya yönelik birçok uluslararası sözleşme düzenlenmiştir. Uluslararası sözleşmeler, dinamik bir şekilde geliştirilerek, mevcut yükümlülüklerin aşamalı bir şekilde genişletilmesine, böylece sözleşmelerin güncel koşullara uyarlanması bakımından önemlidir. Bu bağlamda uluslararası bir sözleşmenin taraflarca akdedilmesi çoğu kez, uluslararası alanda yürütülecek bir işbirliği sürecinin sadece ilk aşamasını oluşturmaktadır. İlk sözleşme niteliğindeki çerçeve sözleşmede, genellikle ilgili çevre sorununa ilişkin ortak bir yaklaşıma ve bu sorunun çözümüne yönelik genel yükümlülükler ile rehber ilkelere yer verilirken, sonraki müzakere aşamalarında ise bu yükümlülükler ile ilkelerin somutlaştırılmasına yönelik düzenlemeler belirlenmektedir (Güneş, 2012: 91-92).

Uluslararası sözleşmeler, başlangıçta deniz, ırmak ve hava kirliliği ve radyoaktivite ile mücadele üzerinde odaklanmıştır. Radyoaktiviteye karşı mücadeleye, atmosferde, uzayda ve sualtında, nükleer silahların test edilmesini yasaklayan 05.08.1963 tarihli Moskova Anlaşması, 01.12.1959'da Washington'da imzalanan Antarktika Anlaşması, nükleer maddelerin muhafazası ve radyasyon riskine karşı koruma sağlanması için Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun himayesinde kaleme alınan anlaşma ve standartlar, örnek gösterilebilir (Ksentini, 1994:11). 1972 Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansının yarattığı olumlu etkiyle birlikte çevrenin, bu bağlamda hava, su ve denizlerin, doğanın ve biyolojik çeşitlilik ve yine çevrenin atıklar ve kirleticilerden korunması için alınacak önlemlerin uluslararası işbirliğini ve eylemi gerektirmesi sebebiyle birçok uluslararası sözleşme düzenlenmiştir. Bu sözleşmelerin belli başlılarını aşağıda gruplandırılarak belirtilmiştir².

2. Hava Kirliliğinin Önlenmesine ve İklim Değişikliğine İlişkin Uluslararası Sözleşmeler

İnsan ve çevreyi hava kirliliğinin olumsuz etkilerinden korumak amacıyla uzun menzilli sınır aşan hava kirliticilerin emisyonunu sınırlamak ve mümkün olduğunca azaltmak amacıyla güden “Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Uzun Dönemli Sınırötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi” 13.11.1979'da imzalanmıştır³. “Asit Yağmurları” diye de bilinen Sözleşme ve protokolleri, Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun (ECE) himayesinde müzakere edilmiş olup, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki hava kirliliğinin kontrolünü ve azaltılmasını sağlamaktadır⁴. Ozon tabakası üzerinde oluşan tahribatın önlenmesi için, uluslararası düzeyde gereken önlemlerin belirlenebilmesi ve bu önlemlerin uygulanması için gerekli olan çerçevenin oluşturulması amacıyla 1985 yılında devletler “Ozon Tabakasının Korunmasına dair Viyana Sözleşmesi”ni imzalanmıştır⁵. Viyana sözleşmesine ek olarak 1987 tarihli “Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü” düzenlenmiştir⁶. Montreal Protokolü, ozon tabakasını incelten maddelerin üretim ve tüketimlerinin kontrol altına alınması, azaltma programı ve oranlarını belirleyerek söz konusu maddelerin kullanımdan kaldırılması, bunların yerlerini alacak alternatif madde ve teknolojilerin araştırılması ve geliştirilmesini hedef olarak belirlemekte, gelişmekte olan ülkelerin bu maddelere olan ihtiyaçlarını da göz önüne alacak şekilde uluslararası işbirliğini artırmanın önemini vurgulamakta, çevre konusunda oluşturulmuş en başarılı çok taraflı anlaşma olarak kabul görmektedir. İklim sisteminin tüm devletler için ortak bir varlık olduğu, bu sistemin bütünlüğünün başta endüstri ve diğer sektörlerden kaynaklı karbondioksit ve öteki sera gazı salımlarından etkilenebileceğinin kabulüyle, iklim sisteminin korunmasında genel kuralları, esasları ve yükümlülükleri içeren bir sözleşmeye duyulan gereksinim sonucu, 1992 tarihli “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” (BMİDÇS) düzenlenmiştir. 1992 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı(Rio Konferansı) sonucunda hazırlanan sözleşmelerden biridir. İklim değişikliği sorununa karşı küresel tepkinin temelini oluşturan, 21.03.1994 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşmenin amacı, atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurmaktır (m.2). Sözleşme, iklim sisteminin korunmasında taraf devletlerin yükümlülüklerini öngörmektedir⁷. Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunda mücadeleyi sağlamaya yönelik [Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi](#)

² Gruplandırma ve ayrıntılı bilgi için bk. Yokuş Sevük, s.129-143.

³ Türkiye Sözleşmeye 1983'te taraf olmuştur.

⁴ Türkiye Sözleşmeye 18 Nisan 1983'de taraf olmuştur.

⁵ RG 08.09.1990, S. 20629.

⁶ RG 08.09.1990, S. 20629.

⁷ Türkiye 24.05. 2004'te 189. taraf ülke olarak BMİDÇS'ne katılmıştır.

kapsamında, 1997’de Kyoto’da gerçekleştirilen BMİDÇS 3. Taraflar Konferansı’nda “*Kyoto Protokolü*”u kabul edilmiştir⁸. Protokol, Sözleşme’nin amaç ve kurumlarını paylaşmaktadır. Bununla birlikte, iki anlaşma arasındaki en önemli ayırım, düzenledikleri yükümlülüklerin hukuki niteliği ile ilgilidir. Sözleşme sanayileşmiş ülkelerin sera gazı salımlarını stabilize etmeleri yönünde bağlayıcı olmayan bir yükümlülük tanımlamışken, Protokol sanayileşmiş ülke Taraflarına bağlayıcı sera gazı salım sınırlama ve azaltım yükümlülükleri getirmiştir. Protokolün ülkelerin onayına ve uygulamasına hazır hale getirilmesi için gerekli ayrıntılı uygulama kuralları 2001 yılında Marakeş’te gerçekleştirilen 7. Taraflar Konferansı’nda kabul edilmiştir. “*Marakeş Uzlaşmaları*” olarak adlandırılan bu kurallar 2005 yılında Protokol’ün 1. Taraflar Toplantısı’nda onaylanmıştır. 16.02.2005’te yürürlüğe giren Kyoto Protokolü, Sözleşme’nin “*ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi*” uyarınca taraflar arasında yükümlülükler açısından yaptığı ayırımı izleyerek, gelişmiş ülkelere bağlayıcı salım azaltım yükümlülükleri öngörmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kyoto)⁹. Kyoto Protokolü’nün 2020 yılında sona erecek olması sebebiyle, 2015’de Paris’te gerçekleştirilen 21. Taraflar Konferansı’nda, 2020’den sonra geçerli olacak “*Paris Anlaşması*” kabul edilmiş, 04.11.2016 itibarıyla yürürlüğe girmiştir¹⁰. 1992 tarihinde New York’ta kabul edilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin uygulanmasına ve hedefine ulaşmakta destek niteliğindeki Paris Anlaşması, iklim değişikliği tehdidine, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğu ortadan kaldırma çabaları bağlamında küresel olarak; küresel ortalama sıcaklıktaki artışı endüstri öncesi düzeylerin 2° C üstünün çok aşağısında tutarak ve sıcaklık artışı endüstri öncesi düzeylerin 1,5° C üstüyle sınırlamak yönünde çaba göstererek bunların iklim değişikliği risk ve etkilerini önemli ölçüde sınırlayacağını kabul etmek; iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyum kabiliyetini arttırmak, iklim direncini ve sera gazı düşük emisyonlu büyümeyi gıda üretimini tehdit etmeyecek şekilde güçlendirmek; düşük emisyonlu ve iklim yönünden dirençli büyümeyle uyumlu finansman akışını sağlamak suretiyle güçlendirmeyi amaçlamaktadır (m.2).

3. Deniz Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşmeler

Denizlerin kirliliğinin önlenmesi için bölgesel ve küresel nitelikte düzenlenen birçok sözleşme vardır. 1976 “*Akdeniz’in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi*” (Barselona Sözleşmesi), Akdeniz’i ortak bir miras olarak kabulüyle, günümüzdeki ve gelecekteki nesillerin istifadesi için korunmasını hedeflemektedir. Bu sözleşmede, Akdeniz Bölgesinin kirlenmeye maruz kalması, kirlenme dolayısıyla deniz çevresini, denizin ekolojik dengesini, kaynaklarına ve meşru kullanma şekillerine yönelmiş tehditleri ortadan kaldırmak, bölge ölçeğinde birbiriyle ilişkilendirilmiş geniş bir tedbirler bütünü içinde Akdeniz Bölgesinin korunması ve geliştirilmesi için devletlerin ve ilgili uluslararası kuruluşların yakın işbirliği içinde bulunması amaçlanmaktadır¹¹. 1992 “*Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi*” (Bükreş Sözleşmesi), Karadeniz’in deniz çevresinin korunması, canlı kaynaklarının muhafazası ve kirlenmeye karşı korunmasını sağlamak amacıyla düzenlenmiştir. Karadeniz’in doğal kaynaklarının ve sunduğu imkanların öncelikle Karadeniz ülkelerinin ortak çabaları ile korunması gerektiğini belirten sözleşme, Karadeniz’de deniz çevresinin kirliliğinin başta nehirler yoluyla olmak üzere Avrupa’da bulunan diğer ülkelerdeki kara kökenli kirleticilerden de kaynaklandığını vurgulamaktadır¹². “*Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Sözleşme*” (MARPOL Sözleşmesi), petrol ve zararlı maddelerle deniz çevresinin kasıtlı olarak kirlenmesinin tamamen ortadan kaldırılmasını ve bu maddelerin bir kaza neticesinde denize boşaltımını en aza indirmeyi hedefleyerek, dünya denizlerini korumayı öngörmektedir¹³. 1978 Protokolü ile Değişik, 1973 Tarihli Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine ait Uluslararası Sözleşme (MARPOL 73/78) işletme veya kaza sebepleri ile gemilerden kaynaklanan deniz kirliliğinin önlenmesi konularını düzenleyen temel uluslararası sözleşme olmasının yanında, sadece petrol kirliliğini değil, aynı zamanda dökme ve

⁸ RG 13.05.2009, S. 27227.

⁹ “Altyapı, Şehirler ve Yerel Eylem” temalı Birleşmiş Milletler 2019 İklim Zirvesi, 23.09.2019 tarihinde New York’ta düzenlenmiştir.

¹⁰ Türkiye, Paris Anlaşması’nı, 22 Nisan 2016 tarihinde imzalamış olup, henüz Taraf olmamıştır.

¹¹ RG 22.08.2002, S.24854.

¹² RG 14.12.1993, S.21788.

¹³ RG 24.06.1990, S. 20558.

paketli kimyasal/zehirli maddeler, kirli su (foseptik suları) ve çöp ve hava kirliliği hususlarını da düzenlemektedir. Gemilerden kaynaklanan hava kirliliği konularını düzenleyen 1997 Protokolü ile Sözleşmeye Ek VI eklenmiş, bu Protokol 19.5.2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir.1982 “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi”, dünyanın bütün okyanusları ve denizlerinin yasal yönetimini, okyanuslardaki bütün faaliyetleri ve kaynakların kullanımına ilişkin kurallar içermektedir (UN, 2019)¹⁴. 1996’da Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Anlaşması’nın yorumlanması ve uygulanmasıyla ilgili meydana gelebilecek anlaşmazlıkların çözümü için Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi kurulmuştur (Aksar, 2018:15-37).

4.Doğanın ve Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler

Doğanın ve biyolojik çeşitliliğin korunması hususunda uluslararası işbirliğini sağlamak üzere birçok uluslararası sözleşmeler düzenlenmiş olup, bunlar; doğanın bir parçası olan canlıları korumaya; kuraklık ve çölleşmeyi önlemeye; flora, fauna, toprak, su, hava üzerindeki etkileri nedeniyle endüstriyel kazalardan korunmaya ilişkin sözleşmelerdir.

1971 tarihli “Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Sözleşmesi” (RAMSAR Sözleşmesi), su kuşlarının yaşama ve üreme alanları için büyük öneme sahip olan sulak alanların korunmasını öngörmektedir¹⁵. Bilinçsizce yapılan uluslararası ticaret sebebiyle nesilleri tehlike altına girmiş olan bitki ve hayvan türlerinin nesillerinin devamının sağlanması için uluslararası ticaretlerini belirli kurallara bağlamak amacı ile 1973 “Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme” (CITES), dünyanın küresel yabani bitki ve hayvan ticaretini kontrol eden veya engelleyen en büyük uluslararası sözleşmedir¹⁶. Avrupa Konseyi’ne üye devletlerin 1979 yılında imzaladığı, 1982 yılında yürürlüğe giren “Avrupa’nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi (Bern Sözleşmesi)” (TBB, 2014:123-138), yabani flora ve faunayı ve bunların yaşama ortamlarını muhafaza etmek, özellikle birden fazla devletin işbirliğini gerektirenlerin muhafazasını sağlamak ve bu işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Sözleşmenin eklerinde kesin olarak koruma altına alınan flora ve fauna türleri ve yasaklanan av metot ve araçları ile diğer yasak işletme şekilleri yer almaktadır. 1992 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı(Rio Konferansı)’ndan çıkan üç ana sözleşmeden biri olan “Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi”¹⁷ nin amacı; biyolojik çeşitliliğin korunması, bu çeşitliliğin unsurlarının sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynakların kullanımından doğan yararların adil ve hakkaniyete uygun paylaşımıdır (m.1). 2000 *Cartagena Biogüvenlik Protokolü* biyolojik çeşitliliği, modern biyo teknoloji neticesinde oluşmuş ve değişikliğe uğramış canlı organizmalar tarafından gelebilecek potansiyel risklerinden korumayı amaçlamaktadır (TBB, 2014:453-464). Rio Konferansı’nın sonucunda ortaya çıkan 1994 “Özellikle Afrika’da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşmeye Maruz Ülkelerde Çölleşme ile Mücadele için Birleşmiş Milletler Sözleşmesi”¹⁸, çölleşme ve uluslararası çevre korunması yasalarını bir bütün olarak ele almakta olup, devlet yönetimleri, uluslararası kuruluşlar ve kalkınma uzmanları ile bölge insanları arasında yeni bir işbirliği yaratacak şekilde tasarlanmıştır. Sözleşmenin amacı, kuraklıktan etkilenen bölgelerde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına katkıda bulunmak üzere, çölleşme ile mücadele etmek ve kuraklığın etkilerini hafifletmektir. Sözleşmede yer alan amaca, uluslararası işbirliği ile desteklenen ve her düzeyde yürütülecek etkin eylemlerle ulaşılmaları hedeflenmektedir (Yokuş Sevük,2017:139). Endüstriyel kazalar, insanlar, flora, fauna, toprak, su, hava ve peyzaj üzerinde doğrudan, dolaylı veya gecikmeli zararlı sonuçlar meydana getirerek çevreyi etkiler. 1992 “Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Endüstriyel Kazaların Sınırşan Etkileri Sözleşmesi”¹⁹, doğal afetlerden kaynaklanabilecek endüstriyel kazaların etkileri de dahil sınırşarı etkilere neden olabilecek endüstriyel kazaların engellenmesi ve bunlara karşı hazırlıklara, endüstriyel kazaların önlenmesi ve bunlara karşı hazırlıklarda karşılıklı yardımlaşma, araştırma ve geliştirme, bilgi ve hazırlıklarda karşılıklı yardımlaşma, araştırma ve geliştirme, bilgi ve teknoloji değişimi ile uluslararası işbirliğine uygulanır (m.2).

¹⁴16.11.1994’de yürürlüğe giren bu sözleşmeye Türkiye taraf değildir.

¹⁵ RG 17.05.1994, S.21937.

¹⁶ RG 20.06.1996, S. 22672.

¹⁷ RG 27.12.1996, S. 22860.

¹⁸ RG 16.05.1998, S. 23344.

¹⁹19.04. 2000 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşmeye Avrupa Birliği, 24.04. 1998 tarihinde taraf olmuştur.

5. Atıklar ve Kirleticilerden Korunmaya İlişkin Uluslararası Sözleşmeler

Atıklar ve kirleticilerin, çevrenin unsurları olan hava, su ve toprağı kirletmek suretiyle çevreye ve insan sağlığına zarar verdiği göz önüne alındığında, atıklar ve kirleticilerden korunma hususunda uluslararası işbirliği ve bu işbirliği sağlamaya yönelik uluslararası sözleşmeler önem arz etmektedir. Atıklar ve kirleticilerden korunmaya ilişkin sözleşmeler, taraf devletler için öngördüğü yükümlülükler ile çevrenin uluslararası düzeyde korunmasını sağlamaktadır.

1989 “*Birleşmiş Milletler Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme*”²⁰ (Basel Sözleşmesi), tehlikeli atıklarla diğer atıkların giderek artan oluşumunu ve bunların sınır ötesi taşınımının insan sağlığı ve çevre için büyük bir tehdit oluşturduğunu kabul ederek, bu tehlikelerden korumanın en etkin yolunun atıkların oluşumunu miktar ve tehlike potansiyeli açısından asgari düzeye indirmek için düzenlenmiştir (Yokuş Sevik,2017:141). 1998 “*Bazı Tehlikeli Kimyasalların ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Sözleşmesi*”nin²¹ amacı; kimyasalların özelliklerine ilişkin bilgi alışverişini kolaylaştırarak, ithalatı ve ihracatıyla ilgili ulusal karar verme sürecini oluşturmayı sağlayarak ve bu kararları taraflara duyurarak; bazı tehlikeli kimyasalların, insan sağlığına ve çevreye verebilecekleri olası zararlardan korunmayı ve bu tür kimyasalların çevreyle uyumlu bir biçimde kullanılmalarını teminen uluslararası ticaretinde taraflar arasında paylaşılmış sorumluluğu ve işbirliği çabalarını artırmaktır (m.1).2002 “*Birleşmiş Milletler Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi*”²², Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesinin 15. ilkesinde belirlenen önleyici yaklaşım çerçevesinde, insan sağlığı ve çevreyi kalıcı organik kirleticilerden korumayı amaçlamaktadır (m.1). Sözleşme, kalıcı organik kirleticilerin üretimi, kullanımı ve salıverilmenin azaltılması veya ortadan kaldırılması; kalıcı organik kirleticilere alternatifler bulunması, bu alternatiflerin riskleri ve aynı zamanda ekonomik ve sosyal maliyetleri konularında taraf devletler arasında karşılıklı bilgi alış-verişini, kalıcı organik kirleticiler hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi ve eğitimi konularında hükümler içermektedir.

B. Küresel ve Bölgesel Örgütler

Çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası teamül hukuku kurallarından biri olan işbirliği yükümlülüğü, sınır aşan çevresel kirliliklere neden olma yasağının doğuracağı geniş kapsamlı uluslararası yükümlülükleri tanımlamaktadır (Güneş, 2012:100). Sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk kez kullanıldığı Brundtland Raporunun (Pearce ve Atkinson,1998,s.251)²³ yayınlanmasından bu yana, uluslararası kuruluşlar çevresel kaygıların önemini göz önünde bulundurmaya ve bu hususu politikalarına yansıtmaya başlamıştır (Dreher ve Galán Sarasola,2009:19).Uluslararası alanda çevresel sorunların çözümü bakımından ülkeler arasında işbirliğine duyulan ihtiyaç konuyla ilgili uluslararası anlaşmalar ile birlikte bu alanda faaliyet gösteren küresel ve bölgesel örgütleri de ön plana çıkarmıştır. Küresel örgütler, özellikle çevrenin korunmasına katkı sağlayacak uluslararası anlaşmaların içeriğinin belirlenmesinde, müzakeresinde ve uygulanmasında önemli rol oynamaktadır. Ancak bu bağlamda devletlerin desteğine muhtaç durumda oldukları da (Stephan ve Zelli, 2009:2) açıktır. İşbirliği yükümlülüğünün kapsamına; devletlerin, kendi topraklarında yürütülen bir faaliyetin doğuracağı çevresel sonuçlardan etkilenen komşu devletleri bu konuda bilgilendirme, acil durumlarda uyarma ve gerekli hallerde bu devletlere danışma yani genel olarak bilgilendirme, uyarma ve müzakere gibi usulî nitelikteki önleyici yükümlülükler ile çevrenin korunmasına ilişkin maddi düzenlemelerin devletlerce oluşturularak, bunların hayata geçirilmesini kapsayan yasamaya ilişkin maddi işbirliği yükümlülüğü girmektedir(Güneş, 2012:100-101). Uluslararası örgütler, bu işbirliğini sağlamak için çevre sorunlarının tartışıldığı ve karara varıldığı bir forum görevi görmekte olup, aynı zamanda mütalaalar,

²⁰ RG 30.12.1993, S. 21804.

²¹ RG 03.04. 2017, S. 30027.

²² RG 30.07.2009, S. 27304.

²³ ‘Ortak Geleceğimiz’ olarak da bilinen Brundtland Raporu’na göre sürdürülebilir kalkınma kavramı ‘bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma’ olarak tanımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Pearce ve Atkinson, s.251-269.

kararlar veya bağlayıcı olmayan hukuk metinleri ile uluslararası çevre hukukun oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Kayhan, 2013:69).

1. Avrupa Birliği

a. Genel Olarak

Avrupa Birliği kurucu antlaşmalarında çevre, üye devletlerin yetki alanında bırakılmasına karşın, uygulamada çevrenin korunması konusunda ortak yaklaşımın benimsenmesi gerekliliği ortaya konulmuştur. [Avrupa Birliği](#) antlaşmalarında ve tüzük, karar, direktif gibi diğer yardımcı hukuk kaynaklarında yer alan kural ve kurumlar bütünü ifade eden AB müktesebatına²⁴ bakıldığında, çevrenin korunması hususunun AB müktesebatı içinde yer aldığı görülmektedir.

Çevre konusunun ana unsur olarak ele alındığı 1987 Avrupa Tek Senedi'ne kadar Birlik çevre konusunda pek çok hukuksal, kurumsal ve yönetsel düzenleme gerçekleştirmiştir (Yaşamış, 2000:1032-1036). Avrupa Tek Senedi büyümekte olan bu çevre mevzuatı yığınının resmi bir hukuksal temel sağlamıştır. 1987 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile birliğin kuruluş antlaşmasında değişiklik yapılmış ve topluluk konseyine çevrenin korunması konusunda tedbir alma ve üst düzeyde korumayı esas alma yetkisi verilmiştir. Avrupa Tek Senedi'nin 7. başlığı altında, çevre kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi, insan sağlığının korunması, doğal kaynakların akılcı kullanımı konuları ele alınmıştır. Ayrıca çevre sorunlarına ilişkin faaliyetlerin önleyici olması, çevresel zararların kaynağında önlenmesinden, kirletenin zararı ödeme ilkesinden ve çevre politikaları ile diğer topluluk politikalarının birleştirilmesi benimsenmiştir (Duru, 2007:3). 07.02 1992'de Maastricht'te yapılan ve 01.11 1993'te yürürlüğe giren "*Avrupa Birliği Antlaşması*" m.21/2-f'de, Birliğin, "*sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla, çevre kalitesinin ve küresel doğal kaynakların sürdürülebilir yönetiminin muhafaza edilmesi ve iyileştirilmesi için uluslararası tedbirlerin geliştirilmesine katkıda bulunmak*" amacıyla ortak politika ve eylemlerin tanımlanacağı ve izleneceği ve uluslararası ilişkilerin tüm alanlarında yüksek seviyede bir işbirliği için çalışılacağı öngörülmüştür²⁵. Avrupa bütünleşmesini 21. yüzyıla ve büyük bir genişleme dalgasına hazırlama amacını güden 1997 "*Amsterdam Antlaşması*" ve Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısını, özellikle genişleme sonrası verimli bir işleyişe kavuşturmayı hedefleyen 2001 "*Nice Antlaşması*", çevrenin korunmasının bütünleşen yeni Avrupa düzeninde alacağı yeri vurgulamıştır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 5). Amsterdam Antlaşması ile sürdürülebilir kalkınma kavramının antlaşmanın giriş bölümünde ayrıca, AB'nin kuruluş amaçları ve ana hedefleri içine alınmasına karar verilmiş, çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için alınacak önlemlerin bütün AB politikalarının tanım ve uygulamaları ile bütünleştirilmesi ilkesi kabul edilmiştir (Yaşamış, 2000:1037). Nice Antlaşmasında ise Birliğin çevre politikasında su kaynaklarına ilişkin bir değişiklik yapılmıştır (Duru, 2007:4). "*Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*"nın (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2011), "*Birliğin Politikaları ve İç Eylemleri*" başlıklı üçüncü kısmının çevre konulu başlık XX'deki 191 ila 193. maddeleri arasında çevrenin korunması hususunda ortak bir çevre politikası, çevrenin korunmasında işbirliği ile üye devletlerin yükümlülükleri öngörülmüştür. Antlaşmanın 191. maddesinde, Birliğin çevre politikasının hedefleri, amacı, çevre politikasının hazırlanmasında dikkate alınacak hususlar, Birlik ve Birliğe üye devletlerin, üçüncü devletlerle ve yetkin uluslararası kuruluşlarla işbirliği hususları düzenlenmiştir. Antlaşmanın 192. maddesinde ise Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in, olağan yasama usulü uyarınca hareket ederek ve Ekonomik ve Sosyal Komite ile Bölgeler Komitesi'ne danıştıktan sonra, 191. maddede belirtilen hedefleri gerçekleştirmek için Birlik tarafından girilecek eylemlere karar vereceği öngörülmüştür. Söz konusu Antlaşma'nın 193. maddesinde ise; 192. madde uyarınca kabul edilen koruyucu tedbirlerin, üye devletlerin daha sıkı koruyucu tedbirleri muhafaza etmesine veya düzenlemesinde engel teşkil etmeyeceği, ancak bu tedbirlerin Antlaşmalara uygun olması gerektiği ve Komisyona bildirileceği hüküm altına alınmıştır (Yokuş Sevük, 2017:150). "*Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*"nın IV. başlığının 37. maddesinde, çevrenin yüksek düzeyde

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Yokuş Sevük, s.145 dn.384.

²⁵ Consolidated Version of The Treaty on European Union, 30.3.2010 OJ C 83/13, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0047:0200:EN:PDF> (Erişim 15.03.2020).

korunması ve çevrenin kalitesinin iyileştirilmesinin, Birliğin politikaları ile birleştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygunluk sağlanması gerektiği öngörülmüştür²⁶.

b. Avrupa Birliği Çevre Mevzuatı

Avrupa Birliği çevre mevzuatı, hava kalitesini, su ve denizleri, doğa ve biyolojik çeşitliliği koruma, atıklardan ve kirleticilerden korunma ile çevrenin korunmasına ilişkin usul kurallarını konu alan düzenlemelerden oluşmaktadır (AB Çevre Mevzuatı Yayınları, 2010:67) AB’de çevrenin korunmasına ilişkin bazı düzenlemeler şunlardır:

ba. Hava Kirliliğinin Önlenmesi

Hava kalitesinin korunması, katı kirleticilerin havayla temasının engellenmesi yanında enerji, ulaşım, turizm ve arazi imarı gibi birçok alanda önlemlerin alınması ile mümkün olabilmektedir. Ozon tabakasının aşınması sorunu, asitleşmenin ve yer düzeyindeki ozon ile diğer kirleticilerin kontrolü ve iklim değişiklikleri ile küresel ısınma, Birliğin, havanın korunmasına dair başlıca uğraş alanlarını oluşturmaktadır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 10) olup, bu konuda birçok direktif kabul edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

“Ortam Havası Kalitesi ve Avrupa İçin Daha Temiz Hava ile İlgili Direktifi”²⁷, insan sağlığı ve çevre üzerindeki zararlı etkilerinden kaçınmak, önlemek veya azaltmak için ortam hava kalitesi hedeflerini belirleme, hava kalitesinin ortak yöntemler ve kriterler temelinde değerlendirme, hava kirliliğinin azaltılmasında artan işbirliğinin desteklenmesi amacıyla tedbirler ortaya koymaktadır (m.1). Yanıcı tesislerden kaynaklanan kükürt dioksit, azot oksitler ve havadaki toz emisyonlarını kontrol etmek ve böylece havaya emisyonları ve bu tür emisyonlardan kaynaklanan insan sağlığı ve çevre için potansiyel riskleri azaltmak için ve ayrıca karbon monoksit emisyonlarını izlemek için kurallar öngören “Bazı Kirleticilerin Havaya Emisyonlarının Sınırlanması Hakkındaki Direktif” havayı korumaya yöneliktir²⁸. “Petrolün Depolanması ve Terminallerden Servis İstasyonlarına Dağıtılmasından Kaynaklanan Uçucu Organik Bileşiklerin (VOC) kontrolüne dair Direktif”²⁹, petrolün depolanması, yüklenmesi ve bir terminalden diğerine veya bir terminalden bir servis istasyonuna yüklenmesi, taşınması ve depolanması sırasında kullanılan işlemler, tesisatlar, taşıtlar ve gemiler hakkında uygulanır, gemilerden kaynaklı VOC salımlarını azaltarak hava kirliliğiyle savaşmayı amaçlamaktadır (AB Çevre Mevzuatı Yayınları, 2010:325). “Ozon tabakasını incelten maddeler hakkındaki Tüzük”³⁰; ozon tabakasını incelten maddelerin üretimi, ithalatı, ihracatı, piyasaya arzı, kullanımı, geri kazanımı, geri dönüşümü, ıslahı ve imhası, bu maddelerle ilgili bilgilerin raporlanması ile bu maddeleri içeren veya bunlara dayanan ürün ve ekipmanların ithalat, ihracat, piyasaya arzı ve kullanımı ile ilgili kuralları belirlemektedir (m.1).

bb. Su ve Deniz Kirliliğinin Önlenmesi

Yerüstü ve yeraltı sularının korunması ile ilgili çok sayıda direktif mevcut olup, içme ve kullanma suyu, balıkçılık ve kabuklu deniz hayvanı yetiştiriciliğinde kullanılan su için kalite standartları getirilmiştir.

²⁶ Charter of Fundamental Rights of The European Union (2010/C 83/02), 30.3.2010, OJ C 83/389; <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>. (Erişim 15.03.2020).

²⁷ Directive 2008/50/EC of The European Parliament and of The Council of 21 May 2008 On Ambient Air Quality and Cleaner Air For Europe OJ L 152 11.6.2008, p.1, <https://eurlex.europa.eu/eli/dir/2008/50/2015-09-18> (Erişim 15.03.2020).

²⁸ Directive (EU) 2015/2193 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on the limitation of emissions of certain pollutants into the air from medium combustion plants (Text with EEA relevance) OJ L 313, 28.11.2015, p. 1–19; <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2015/2193/oj> (Erişim 15.03.2020).

²⁹ European Parliament and Council Directive 94/63/EC of 20 December 1994 on the control of volatile organic compound (VOC) emissions resulting from the storage of petrol and its distribution from terminals to service stations, (OJ L 365, 31.12.1994). Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 20 Haziran 2019 tarihli 2019/1243 sayılı Tüzüğü ile değişik Direktif metni için bk. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1994/63/2019-07-26>(Erişim 15.03.2020).

³⁰ Regulation (EC) No 1005/2009 of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on substances that deplete the ozone layer (recast), OJ L 286 31.10.2009, p.1; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02009R1005-20170419>. (Erişim 15.03.2020).

“Su Politikası Alanında Topluluk Eylemleri İçin Bir Çerçeve Oluşturulması Direktifi”³¹ iç yüzey sularının, geçiş sularının, kıyı sularının ve yeraltı sularının korunması için bir çerçeve oluşturmak amacıyla düzenlenmiş; bu kapsamda su ekosistemlerin, su ortamının daha iyi korunması ve iyileştirilmesi, kara ve deniz sularının korunması ile yeraltı suyu kirliliğini ve kirleticilerin öncelikli tehlikeli maddelerin deşarjlarını, emisyonlarını önlemek hedeflenmiştir (m.1). “Kentsel atık su arıtımına ilişkin Direktif”³², kentsel atık suların toplanması, arıtılması ve deşarjı ile bazı endüstriyel sektörlerden atık suların arıtılması ve deşarjı ile ilgilidir. Direktifin amacı çevreyi, bu tür atık suların deşarjının olumsuz etkilerinden korumaktır(m.1). Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 05.6.2019 tarihli “Bazı Plastik Ürünlerin Çevre Üzerindeki Etkisinin Azaltılmasına İlişkin Direktif (2019/904 AB)”ın amacı, bazı plastik ürünlerin çevre ve özellikle de su ortamı ve insan sağlığı üzerindeki etkilerini önlemek ve azaltmaktır³³.AB, deniz kirliliğinin insan sağlığına ve ekosisteme verdiği zararları dikkate alarak, denizlerin atıklardan korunması amacıyla da yasal düzenlemeler öngörmüştür. Nitekim “Gemi Geri Dönüşüm Tüzüğü”nün³⁴ amacı, insan sağlığını ve Birlik deniz çevresini korumak, özellikle de gemi geri dönüşümünden kaynaklanan tehlikeli atıkların çevresel açıdan sağlıklı yönetime tabi tutulmasını sağlamaktır. Bu nedenle Tüzükte, gemilerdeki tehlikeli maddelerin uygun yönetimini sağlamak için kurallar da öngörülmektedir Tüzük, gemi geri dönüşümünün neden olduğu insan sağlığı ve çevre üzerindeki kazaları, yaralanmaları ve diğer olumsuz etkileri önlemek, azaltmak, en aza indirmek ve mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır (m.1). Bandıralı gemilerin geri dönüştürülmesinin olumsuz etkilerini azaltılmasını hedefleyen Tüzük, gemi geri dönüşüm işleminin çevreye duyarlı ve güvenli biçimde yürütülmesi amacıyla gemiler ve geri dönüşüm tesislerinin yerine getirmesi gereken koşulları belirlemektedir. Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 17 Nisan 2019 tarih ve 2010/65/EU sayılı Direktifte değişiklik yapan ve 2000/59/EC sayılı Direktifi yürürlükten kaldıran, “Gemilerden Atık Teslimi İçin Liman Kabul Tesisleri Hakkındaki 2019/883 sayılı Direktif”³⁵ de deniz ortamını, Birlikte bulunan limanları kullanan gemilerden gelen atıkların deşarjından kaynaklanan olumsuz etkilere karşı korumayı, deniz trafiğinin düzgün çalışmasını sağlarken, yeterli liman alım tesislerinin kullanılabilirliğini ve kullanımını ve atıkların bu tesislere teslim edilmesini iyileştirmeyi amaçlamaktadır (m.1).

bc. Doğanın ve Biyolojik Çeşitliliğin Korunması

Şehirleşme ve endüstriyel gelişme, Birlik içinde biyolojik çeşitliliği tehdit etmekte ve Avrupa ekosistemlerinin tüm türleri baskıya maruz kalmaktadır. 1992 yılında oluşturulan Biyo-çeşitlilik Hakkında Sözleşme, AB’nin sınırları içinde ve ötesinde habitatların ve türlerin programlarının çerçevesini çizmektedir. Bu konudaki Birlik Stratejisi, Avrupa habitatları ve aralarındaki koridorların ağını oluşturarak habitatların korunması ve önemli habitatların içinde ve çevresinde sürdürülebilir toprak yönetim uygulamalarının teşvikinin birleştirilmesidir (İktisadi Kalkınma Vakfı,11).

“Doğal yaşam alanlarının ve yabani fauna ve floranın korunmasına ilişkin Direktif”³⁶, Habitat Direktifi olarak da bilinmektedir. Bu Direktifin amacı, Antlaşmanın uygulandığı Üye Devletlerin Avrupa bölgesindeki doğal yaşam alanlarının ve hayvan ve bitki türlerinin korunması yoluyla biyolojik çeşitliliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktır. Bu Direktif uyarınca alınan tedbirler, uygun koruma statüsünde, doğal habitatlar, hayvan ve bitki örtüsünün türlerini sürdürmek veya iyileştirmek

³¹ Directive 2000/60/EC of the European Parliament And Of The Council of 23 October 2000 [establishing a framework for Community action in the field of water policy](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1585602468223&uri=CELEX:02000L0060-20141120), OJ L 327, 22.12.2000, p.1, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1585602468223&uri=CELEX:02000L0060-20141120>(Erişim 15.03.2020).

³²Council Directive 91/271/EEC of 21 May 1991 OJ L 135, 30.5.1991,p.40-52;<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1585494774904&uri=CELEX:31991L0271>(Erişim 15.03.2020).

³³ Directive (EU) 2015/2193 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on the limitation of emissions of certain pollutants into the air from medium combustion plants (Text with EEA relevance) OJ L 313, 28.11.2015, p. 1–19; <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2015/2193/oj>(Erişim 15.03.2020).

³⁴ Regulation (EU) No 1257/2013 of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on ship recycling and amending Regulation (EC) No 1013/2006 and Directive 2009/16/EC Text with EEA relevance OJ L 330, 10.12.2013, p. 1–20; <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/1257/2018-07-04>(Erişim 15.03.2020).

³⁵ Directive (EU) 2019/883 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on port reception facilities for the delivery of waste from ships, amending Directive 2010/65/EU and repealing Directive 2000/59/EC (Text with EEA relevance) PE/85/2018/REV/1 OJ L 151, 7.6.2019, p. 116–142; <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/883/oj>(Erişim 15.03.2020).

³⁶ Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora OJ L 206, 22.7.1992, 7–50; <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1992/43/2013-07-01>(Erişim 15.03.2020).

için düzenlenecek ve bu tedbirlerde ekonomik, sosyal ve kültürel gereklilikleri ve bölgesel ve yerel özellikler dikkate alınacaktır (m.2). Habitat Direktifi, Topluluk için önemli olan yabancı hayvan ve bitki türleri ve doğal habitatların korunması için ortak bir çerçeve belirlemektedir. Direktif, “Topluluk ilgi alanına giren doğal habitatların ve yabancı fauna ve flora türlerinin, asgari korunma statüsü muhafazasını ve iyileştirmesini” sağlayacak Natura 2000 adında bir korunacak özel alanlar ağı oluşturulmasını sağlar (AB Çevre Mevzuatı Yayınları, 2010: 370).

bd. Atıklar ve Kirleticilerden Korunma

Avrupa Birliği, atık yönetiminde, atık üretiminin önlenmesi, azaltılması ve zararın indirgenmesine, bunun yanında yeniden kullanım, dönüşüm ve atıkların enerji olarak kullanımına öncelik vermekte bu konuda düzenlemeler yapmaktadır (İktisadi Kalkınma Vakfı,12). Bu düzenlemelerden bazıları şunlardır:

“Atıkların Sevkiyatı Hakkındaki Tüzük”³⁷, atık sevkiyatları için geçerli olup, sevkiyatın kaynağı, varış yeri ve güzergahı, sevk edilen atığın türü ve varış yerindeki atığa uygulanacak arıtma türüne bağlı olarak, atığın sevkiyatı için prosedürler ve kontrol rejimlerini belirler (m.1). Tüzükte atık sevkiyatlarının kontrolüne ilişkin etkin uluslararası işbirliğinin, tehlikeli atık sevkiyatlarının kontrol edilmesini sağlamada önemi vurgulanmakta; atıkların sağlıklı yönetimini sağlamak amacıyla Birliğe üye devletlerin ve üçüncü ülkeler arasındaki bilgi alışverişinin, paylaşılan sorumluluk ve işbirlikçi çabaların teşvik edilmesi gerektiği belirtilmektedir. “Atıkların düzenli depolanmasına ilişkin Direktif”³⁸, 2018/850 sayılı AB Direktif³⁹ ile değişik 1. maddesinde, Direktifin amacının, atıkların ve atıkların depolandığı yerlerin insan sağlığı bakımından oluşturacağı tehlikeyi ve özellikle yüzey suyunun, yeraltı suyunun, toprağın ve havanın kirlenmesi ve sera etkisi de dahil olmak üzere küresel çevre üzerindeki olumsuz etkileri önlemek veya azaltmak için önlemler, usuller tespit etmek ve rehberlik etmek, böylece atıkların depolama alanlarının azaltılmasıdır. Direktifte, atık depolama alanlarının belirlenmesi (m.3); depolama alanlarının, alanda tasfiye edilecek atığın türüne göre sınıflandırılması (m.4); düzenli depolama alanlarına gidecek atığın biyoçözünebilir azaltılmasının uygulanması için ulusal bir strateji oluşturma(m.5); mevcut atık depolama alanlarının iyileştirilmesi (m.14) hususları düzenlenmiştir. Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkındaki Antlaşma’nın özellikle 192/1. maddesi, Avrupa Komisyonu’nun önerisi, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi’nin görüşü dikkate alınarak hazırlanan “Endüstriyel Emisyonlara İlişkin Direktif”te⁴⁰, endüstriyel faaliyetlerden doğan kirliliğin önlenmesine ve kontrolüne ilişkin kurallar belirlenmektedir. Aynı zamanda bir bütün olarak ele alındığında çevrenin yüksek seviyede korunmasını sağlamak için önleyici kurallar veya bunun mümkün olmadığı durumlarda hava, su, toprak tarafından emisyonu azaltmaya ve atık oluşumunu önlemeye yönelik kurallar öngörülmektedir (m.1).

c. Çevrenin Korunmasına İlişkin Usulü Düzenlemeler

Çevrenin korunmasında işbirliği yükümlülüğünün bir gereği olarak, sınır aşan çevresel kirliliğin önlenmesinde devletlerin yükümlülükleri söz konusudur. İşbirliği yükümlülüğünün, kapsamına, öncelikle usulü nitelikteki önleyici yükümlülükler girmektedir. Usulü nitelikteki önleyici yükümlülükler ise genel olarak çevresel konularda bilgilendirme, uyarma ve danışma yükümlülüklerini kapsadığı gibi, sınır ötesi çevresel zararlar verebilecek projelerin uygulanmasından önce çevresel etki değerlendirilmesini de kapsamaktadır (Güneş,2012:100-101).

AB çevre mevzuatında, çevrenin korunmasına ilişkin usulü düzenlemeler yer almaktadır. “Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Vermede Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi” (Aarhus Sözleşmesi) çevrenin korunmasına dair kurallar ile insan haklarını birleştiren

³⁷ Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 on shipments of waste, *OJ L 190, 12.7.2006, 1-98*; <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2006/1013/oj>(Erişim 15.03.2020).

³⁸ Council Directive 1999/31/EC of 26 April 1999 on the landfill of waste, *OJ L 182 16.7.1999, 1*; <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1999/31/2018-07-04>(Erişim 15.03.2020).

³⁹Directive (EU) 2018/850 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 1999/31/EC on the landfill of waste (Text with EEA relevance) PE/10/2018/REV/2 *OJ L 150, 14.6.2018, 100–108*, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/850/oj>(Erişim 15.03.2020).

⁴⁰ Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) için bk.; <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/2011-01-06>(Erişim 15.03.2020).

bir çevre anlaşması olup (TBB, 2014:405-439), mevcut ve gelecek kuşakların sağlıklı ve iyi bir çevrede yaşama haklarının korunmasına katkıda bulunmak amacıyla, çevresel konularda bilgi ve belge edinme, halkın katılımı ve yargıya başvuru konularını ele alan ilk uluslararası sözleşmedir (Erdoğan, 2016: 1813). Sözleşmede, çevre hakkı kapsamında, çevreye ilişkin bilgiye erişim, çevre ile ilgili konularda karar alma sürecine katılım ile çevresel konularda yargıya başvuru/ adalet erişim bir hak olarak tanınmaktadır (Yokuş Sevük, 2017:45-56). Bilgiye erişim, katılım ve yargıya başvuru hakkını içeren Aarhus Sözleşmesi'ne göre, bu üç usulü hak çevre hakkını kullanmak için gereklidir (Nükhet, 2006: 24). Sözleşmeye göre; kamu yetkilileri sahip oldukları bilgileri güncelleştirmeli ve karşılaştırılabilir olmasını sağlamalı, bunun için kamuya açık listeler, kayıtlar ve dosyalar hazırlamalı, veri tabanları oluşturmalıdır. Çevre veri tabanları ve kayıtları, uluslararası antlaşma metinleri, sözleşmeler, politikalar, planlar ve programlar, ilerleme raporları, AB hukukunun ihlaliyle ilgili kovuşturmalarda atılan adımlar, çevreyi etkileyebilecek faaliyetlerin verilerinin izlenmesi, çevreyi etkileyebilecek yetkilendirmeler, çevresel etki çalışmaları ve risk değerlendirmelerini içermelidir. Aarhus Sözleşmesi'nin ortaya koyduğu gerekliliklere uygunluk sağlamak amacıyla kabul edilen, "Çevresel Bilgiye Erişim Direktifi" çevresel bilgiye erişim hususunda ilke ve usulü açıklamaktadır⁴¹. Direktif, talep halinde, kamu idareleri tarafından veya bu idareler için toplanan çevresel bilgilere erişim hakkını güvence altına almakta, ayrıca bilginin hangi temel şart ve koşullarda erişilebilir olacağını da belirlemektedir (m.3). Direktife göre; özel ve tüzel kişiler, çevrenin durumuna dair bilgi sorma hakkına sahip olup, ilgili kurumun istenen bilgiyi vermesi, en fazla iki ay olmak üzere makul bir sürede olmalıdır (m.3/2). Üye devletler adalet erişimi, bu kapsamda bilgi edinmeye yönelik talebinin gerektiği biçimde ele alınmadığı kanısında olan kişiler için hukuki veya idari mekanizmalara erişim hakkı tanımak (m.6) ve çevresel bilginin yaygınlaştırılmasını sağlamakla yükümlüdür (m.7). Ayrıca, çevresel bilginin kalitesini sağlamak için devletler, tüm bilgilerin güncel, doğru ve karşılaştırılabilir olmasını sağlayacaktır (m.8).

"Avrupa Birliği Stratejik Çevresel Değerlendirme Direktifi"⁴², sınır ötesi etkilerle birlikte, önerilen plan ve programların yaratabileceği potansiyel çevresel etkilerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi konusunda kamu idarelerine -ve kamu hizmeti veren diğer özelleştirilmiş kuruluşlara- çeşitli yükümlülükler getirmektedir. Bu Direktifin amacı, önemli potansiyel çevresel etkilerin ilgili plan veya program onaylanmadan azaltılması veya ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Üye devletler, Direktifin 3. maddesi doğrultusunda hangi plan ve programların Stratejik ÇED'e tabi tutulacağını belirlemekle yükümlüdür.

2. Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler, çevre sorunlarının uluslararası düzeyde devletlerin gündeminde olması ve çözümler üretilmesi için çalışılması, çevre rejimlerinin oluşturulması ve yürütülmesi bakımından en önemli rolü oynayan küresel örgütlenmedir (Gönüllü, 2015: 81). Çevrenin korunması bakımından yapmış olduğu çalışmalar ile devletlerin birbirlerinin bilgilerinden ve deneyimlerinden yararlanma olanağına kavuşmasını sağlayan Birleşmiş Milletler, çevre sorunlarının ancak uluslararası işbirliği ile çözülebileceği anlayışını oluşturmak bakımından önemli gelişmeler kaydedilmesini sağlamıştır (Kılıç, 2001:143). Aşağıda, BM örgütü içinde gerek küresel çevre sorunlarının dikkate alınması gerekse de bu alandaki sorunların çözümü bakımından uluslararası işbirliğinin yaygınlaştırılması bakımından önemli katkılar sunan birim ve programlarının işleyişi ve çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

a. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)

UNDP, iklim değişikliği, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, arazi bozulması, su yönetimi, sürdürülebilir kalkınma, korunan alanlar ve biyolojik çeşitlilik alanlarında projeleri destekleyerek çevresel bozulmanın durdurulması konusunda ortaklarına yardımcı olur. 2012 yılında Rio de Janeiro'da toplanan 'Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda doğan ve Ocak 2016'da yürürlüğe giren ve amacı dünyamızın karşı karşıya olduğu acil çevresel, siyasi ve ekonomik

⁴¹ Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC; Official Journal L 041, 14/02/2003 P. 0026 – 0032; <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/4/oj> (Erişim 15.03.2020).

⁴² Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment OJ L 197, 21.7.2001, p. 30–37; <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/42/oj> (Erişim 15.03.2020).

sorunları ele alan evrensel hedefler kümesi oluşturmak olan ‘Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’ 15 yıl boyunca UNDP politikası ve finansmanına rehberlik edecektir (UNDP Türkiye, 2016). UNDP ve UNEP’in çalışmalarının potansiyel konsolidasyonu, BM sisteminde sürdürülebilir kalkınmanın zorluklarına yanıt vermek için yeni bir düzeni katalize etmek için bir araç olarak görülmektedir (Mee, 2005:227-263). Bununla birlikte UNDP'nin, eş finansmana giderek daha fazla bağımlı hale gelmesi ve bu durumun beraberinde getirdiği politik riskler örgütün hedeflerine ulaşmasının önünde önemli bir engel olarak görülmektedir (Mee,2005:248).

b. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)

1972 yılında Stockholm’de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nda, BM’de çevre sorunlarını küresel boyutta ele alacak uluslararası bir organın kurulmasına karar verilmiş, sonucunda BM Genel Kurulu’nun 15 Aralık 1972 sayılı kararıyla, BM’ye bağlı bir “program” olarak oluşturulmuştur⁴³. UNEP, çevre alanındaki çalışmaların ‘ortak bir bakış açısına ve yönelime ihtiyaç duyduğu’ yönündeki genel anlayışın sonucunda ortaya çıkmıştır (Ivanova, 2009:153). Geleneksel BM birimlerinden farklı olarak UNEP, bölgesel olarak devletlerin işbirliği olanaklarının araştırılması ve geliştirilmesi temeline dayalı bir “Eylem Planı”dır. UNEP çevre konusunda uluslararası işbirliğini teşvik etmek ve bu doğrultuda uygun politikalar önermek; BM Sistemindeki çevre programlarının yönlendirilmesi ve koordinasyonu için genel politika rehberliği sağlamak amacıyla oluşturulmuştur (Mee, 2005:231). UNEP, uluslararası hukuk kişiliğine sahip değildir (Kayhan, 2013: 64). Ancak UNEP, Stockholm Konferansı’ndan bugüne gerek küresel gerekse de bölgesel düzeydeki çevre koruma antlaşmalarının ve protokollerinin oluşturulması ve hayata geçirilmesinde üstlendiği öncü rol dolayısıyla, uluslararası çevre hukukunun gelişimine önemli bir katkı sunmuştur (Güneş, 2012: 86).

Merkezi Kenya’nın Nairobi kentinde bulunan UNEP’in 19. Yönetim Konseyi’nde kabul edilen “UNEP’in Rolüne ve Görev Tanımına ilişkin Nairobi Deklarasyonu” ile çevre bakımından üstlendiği rolü güçlendirilen UNEP’in görevleri; küresel çevrenin durumunu analiz etmek ve küresel ve bölgesel çevresel eğilimleri değerlendirmek, politika önerileri sunmak, çevresel tehditler hakkında erken uyarı bilgileri vermek ve mevcut en iyi bilimsel ve teknik yeteneklere dayanarak uluslararası işbirliği ve eylemi katalize etmek ve teşvik etmek, mevcut uluslararası çevre sözleşmeleri arasında tutarlı bağlantıların desteklenmesi de dahil olmak üzere uluslararası çevre hukukunun geliştirilmesini ilerletmek, çevre ilkeleri ve uluslararası anlaşmalara uyumu izlemek ve teşvik etmek ve işbirlikçi eylemi teşvik etmek olarak belirlenmiştir (Mee,2005:236). 2002’de düzenlenen UNEP Yönetim Konseyi/Küresel Çevre Bakanları Forumu kabul edilen “Kartagena Paketi” ile UNEP’e tanınacak merkezi bir rolle desteği yeniden teyit eden bir bildiri yayınlanarak UNEP için 'evrimsel' bir kurumsal reform süreci önerilse de sonuç UNEP’e daha fazla sorumluluk verilmesi olurken öteden beri eleştirilen kısıtlı bütçesinde iyileşme yapılamamıştır(Mee,2005:238). 2012’de BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nın ‘İstedığımız Gelecek’ adlı sonuç belgesinde de Genel Kurul, içinde UNEP’in yönetişimini ve mali kaynaklarını iyileştirmenin de yer aldığı pek çok hususta UNEP’in etkinliğini güçlendirecek kararlar almaya davet edilmiştir (Yokuş Sevik,2017:110-111). UNEP’in uluslararası çevre hukukunun gelişimine katkısı kabul edilmekle birlikte, dar ve belirsiz bir yetki alanına sahip olması, bütçesinin ve aldığı politik desteğin kısıtlı olması, özerk bir uzmanlık kuruluşu şeklinde kurulmak yerine program olarak kurulması ve genel olarak küresel çevre politikalarının oluşturulmasında yetersiz kalması gibi gerekçelerle de eleştirilmektedir (Andresen ve Rosendal,2009:143-144;Stephan ve Zelli, 2009:6; Kayhan, 2013:86)

c. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE)

Birleşmiş Milletlerin organları arasında yer alan Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) altında oluşturulan beş bölgesel komisyondan biri olan Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Avrupa Ülkeleri arasında kirliliği azaltma ve doğal kaynaklarını yönetme bakımından çevre performanslarını iyileştirmeleri hususunun da dahil olduğu çeşitli alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi ve entegrasyonun sağlanması olarak belirlenmiştir (UNECE, Mission). Komisyon aralarında ‘Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi)’ , Sınırşan Boyutta Çevresel Etkilerin

⁴³ UNEP’in kuruluşu ve tarihçesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk .Stephan- Zelli, s.3-5.

Değerlendirilmesi Sözleşmesi (Espoo Sözleşmesi), de olan pek çok uluslararası sözleşmenin hazırlanmasını sağlamıştır (UNECE, 2020).

d. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)

UNESCO'nun 30'u aşkın programı, iklim değişikliği hakkında eğitim vermek ve iletişim kurmak, mevcut ve gelecek nesiller için ahlaki etkilerini anlamak için katkıda bulunmayı hedeflemektedir (UNESCO, UNESCO ve Okyanus Bilimleri). Bu bağlamda örneğin UNESCO'nun Devletler Arası Oşinografi Komisyonu (IOC-UNESCO), üye devletleri doğa, okyanus ve kıyı alanlarının kaynakları hakkında bilgi kaynağı oluşturarak bu bilgiye; yönetim, sürdürülebilir kalkınma, denizel çevrenin korunması ve karar alma süreçlerinde başvurmak için devletler arası işbirliğini teşvik etmeye çalışmakta ve üye devletlerin deniz kaynakları ve iklim değişikliği hususunda anlayış ve karar alma süreçlerini iyileştirmeyi ve özellikle gelişmekte olan devletlerde deniz çevresinde sürdürülebilir kalkınmanın teşvikini amaçlamaktadır (UNESCO, Intergovernmental Oceanographic Commission). Komisyon, Dünya İklim Araştırma Programına da (*World Climate Research Programme, WCRP*) sponsorluk yapmaktadır (WCRP, Sponsors and Contributors).

e. Birleşmiş Milletler Dünya Meteoroloji Teşkilatı (WMO)

WMO, BM'ye bağlı bir kuruluş olup atmosfer olayları, atmosferin kara ve denizler ile etkileşimi ve iklim, su kaynaklarının dağılımı konusunda çalışmalar yapmaktadır (WMO, Programmes). İlk dünya iklim konferansının ardından 1979 yılında WMO tarafından oluşturulan Dünya İklim Programının (WEP) önemli bir birimi Dünya İklim Araştırma Programı (WCRP) dir. WCRP, iklim üzerindeki değişiklikler ve tahmini konulardaki araştırmaları, dünya deniz sirkülasyonu ve küresel enerji ve su dönüşümleri gibi projeleri ile desteklemektedir. Teşkilatın çalışmaları sayesinde 1988 yılında kurulan "*WMIUNEP İklim Değişikliği Üzerindeki Hükümetler Arası Panel (FPCC)*"de bu bilgilerin değerlendirilmesi, potansiyel etkileri ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden kurtulma stratejilerinin belirlenmesi sağlanmıştır (WCRP, 2018).

3. Dünya Bankası

Dünya Bankası, özellikle az gelişmiş ülkelerin çevre koruma ve kalkınma politikalarını finanse etmek için ulusal düzeyde kamu yönetimini esas alan reformları desteklemektedir (Gönüllü, 2015 :22). Dünya Bankası, çevre kurumlarının oluşturulması ve güçlendirilmesi, çevre koruma politikalarının uygulanması veya çevre vergilendirmesi gibi politikaları hedefleyen projelerin uygulanması için kredi sağlar (The World Bank, Environmental and Social Policies). Dünya Bankası aşağıda anlatılacağı üzere her ne kadar pozisyonu itibarıyla bazı sivil toplum örgütleri tarafından, Bankanın kendi projelerinde dahi çevresel sorunları dikkate almak hususunda pek başarı sağlayamaması gerekçesiyle eleştiri konusu yapılmışsa da (Dreher ve Galán Sarasola, 2009:25) "*Küresel Çevre Fonu (GEF)*"nun oluşturulmasında da etkili olmuştur. Banka Fon'un proje yürütücülüğünü yapan ajanslarından biridir. Öte yandan Bankanın, çoğunun enerji, tarım ve ulaşım gibi çevreye duyarlı alanlarda olumsuz sonuç doğurabilecek proje ve programlara kredi vermesi eleştirilerek, bu hususun Bankanın çevre koruma politikaları ile çeliştiği de ileri sürülmektedir (Dreher ve Galán Sarasola, 2009:23). Bu bağlamda Bankanın gerçek anlamda çevre konusunda sorumluluğunu yerine getirmesi için, sadece çevreye yönelik projelerinde değil, tüm kredi politikalarında sürdürülebilir amaçları sağlamaya çalışmasının gerektiği ve proje bazlı hareket etmek yerine genel politikalar benimsemesi gerektiği de ifade edilmektedir (Gönüllü, 2015 :231).

4. Küresel Çevre Fonu (GEF)

Küresel Çevre Fonu, fikri 1989 yılında IMF ve Dünya Bankasının Yönetim Kurulunun yıllık toplantısında Fransa Başbakanının, 'küresel çevre' için gönüllük esasına bağlı bağışlar ile oluşturulacak bir fon önerisine dayanır (De Chazournes, 2005:193): Küresel Çevre Fonu (GEF), gezegenimizin en acil çevre sorunlarıyla başa çıkmak için kurulmuştur. Görevi, idaresi, yönetimi ve iç usulleri, 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen Dünya Zirvesi çıktılarına dayanan GEF çeşitli çevre sözleşmeleri için finansal bir mekanizma görevi görmektedir (GEF, Organization). GEF, gelişmekte olan ülkelere uluslararası çevre sözleşmelerinin hedeflerini karşılamalarında yardımcı

olmak için de finansman sağlamaktadır⁴⁴. GEF, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, uluslararası su, ozona zarar veren maddeler, kalıcı organik kirleticiler ve arazi bozulması gibi projeler için küresel çevresel değişimle bağlantılı olduğu sürece hibe finansmanı sağlar (Hennicke vd.,2007:13-25).GEF, gelişmekte olan ülkelerin küreselleri koruyan önlemleri uygulamalarına yardımcı olma yollarını araştırmak için tasarlanmıştır (Jordan, 1995: 305).Çevrenin küresel alanda korunmasına fayda sağlayacak projeleri desteklemekte olan GEF sınırlı bütçesini sadece " artan maliyetler' yani, bir ülkenin normalde ulusal sürdürülebilir kalkınma yararına ödemesi beklenen maliyeti aşan, ancak belirli bir proje veya eylemin arzu edilen bir küresel çevresel hedefe ulaşmasını sağlamak için gerekli olan maliyetleri ödemekle kullanır (Hosier ve Sharma, 2000:83).

GEF, aslında UNDP, UNEP ve Dünya Bankası tarafından yönetilen, ortak bir çevre programıdır. GEF, kapsamında Dünya Bankası, çekirdek fonun mütevelli heyeti olarak hareket ederek projelerin çoğunu yönetirken, UNDP teknik yardım faaliyetlerini, UNEP ise bağımsız Bilimsel ve Teknik Danışma Panelinin sekreteryasına ev sahipliği yaparak çevre uzmanlığını sağlar (Jordan, 1995: 305). Farklı kuruluş ya da örgütler de uygulayıcı ajanslar aracılığıyla GEF faaliyetlerine katılabilir. GEF Ajansları (UNEP, UNDP Dünya Bankası gibi) proje önerileri oluşturur ve ardından bu projeleri yerinde yönetir (GEF,Agencies). GEF'i oluşturan kurumlar arası işbirliği modeli, Dünya Çevre Örgütü'nün kurulması gibi yeni uluslararası kurumsal yapıların kurulması bağlamında da umut verici pek çok perspektif sunmaktadır (De Chazournes,2005:201). Dünya Bankasının GEF'teki pozisyonu bazı sivil toplum örgütleri tarafından, Bankanın kendi projelerinde dahi çevresel sorunları dikkate almak hususunda pek başarı sağlayamaması gerekçesiyle eleştiri konusu yapılmıştır (Dreher ve Galán Sarasola,2009 :25). 1992'den bu yana, GEF iklim değişikliğini odak alan projeleri desteklemek için yaklaşık 2 milyar ABD doları tutarında hibe sağlamıştır (Hennicke vd, 2007: 13). GEF, Küba, Brezilya, Slovenya, Peru ve Macaristan gibi pek çok farklı ülkede modern biyokütle enerji projelerini de desteklemiştir⁴⁵.

5. Avrupa Çevre Ajansı (EEA)⁴⁶

Avrupa Çevre Ajansı ve Avrupa Çevre Bilgi Gözlem Ağı'nı (EIONET) kuran 1210/90 sayılı Tüzük⁴⁷ 1990 yılında kabul edilmiştir. Tüzüğe göre Ajans, Topluluğun ve Topluluk üyesi ülkelerin, Avrupa düzeyinde çevre hakkında nesnel, güvenilir ve karşılaştırılabilir bilgi edinmesini sağlayarak çevreyi korumak için gerekli önlemleri almalarını, bu tür önlemlerin sonuçlarını değerlendirmelerini ve çevrenin durumu hakkında halkın uygun şekilde bilgilendirilmesini sağlamak amaçlarıyla kurulmuştur (m.1/2). Tüzük pek çok kez değişikliğe uğramıştır. Son değişiklik 2009 yılında 401/2009 No'lu Tüzük⁴⁸ ile yapılmış ve 1210/90 sayılı Tüzük yürürlükten kaldırılmıştır. Tüzük ile Ajansın ana faaliyet alanları, mümkün olduğunca, çevrenin mevcut ve öngörülebilir durumunu, çevrenin kalitesi, çevre üzerindeki baskılar, çevrenin hassasiyeti bakış açılarıyla tanımlamayı mümkün kılan bilgilerin toplamasına olanak tanıyan tüm unsurları içerecektir (m.3/1). Tüzük ile AB üyesi olmayan ancak AB'ye üyelik hedefleri olan ülkelerin de Ajansa üye olmalarına imkân tanınmıştır (m.19). Nitekim mevcut 33 üye; 28 AB Üye Devleti'nin yanı sıra İzlanda, Liechtenstein, Norveç, İsviçre ve Türkiye'den⁴⁹ oluşmaktadır (Brochure No:2, 2015¹). Ayrıca Ajans ile işbirliği yapan ülkeler de mevcuttur. Tüzük uyarınca üye Devletler, Ajans ile işbirliği yapar ve Ajansın

⁴⁴ Söz konusu Sözleşmelere örnek olarak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kalıcı Organik Kirleticilere ilişkin Stockholm Sözleşmesi Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi gösterilebilir.

⁴⁵ Projelerle ilgili bk. Hosier ve Sharma, s.83-89.

⁴⁶ EEA (European Environment Agency) her ne kadar AB kurumu olsa da AB üyesi olmayan diğer ülkelerin üyeliğine de açık olduğundan ve bu bağlamda pek çok üyesi ve işbirliği yapılan ülke bulunduğundan Avrupa Birliği başlığı altında değil ayrı bir başlık olarak incelenmesi uygun görülmüştür.

⁴⁷Council Regulation (EEC) No 1210/90 of 7 May 1990 on the establishment of the European Environment Agency and the European Environment Information and Observation Network OJ L 120 , 11/05/1990, s. 0001 – 0006.

⁴⁸ Regulation (EC) No 401/2009 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the European Environment Agency and the European Environment Information and Observation Network, OJ 21.05.2009 L126/13; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R0401&from=EN>(Erişim 15.03.2020).

⁴⁹ 4794 sayılı "Avrupa Çevre Ajansına ve Avrupa Bilgi ve Gözlem Ağına Türkiye Cumhuriyetinin Katılımı ile İlgili Olarak Avrupa Topluluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Yapılan Anlaşmanın Kabul Edilmesi ile İlgili Müzakerelerin Nihai Senedinin ve Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Topluluğu Arasında Türkiye Cumhuriyetinin Avrupa Çevre Ajansı ve Avrupa Bilgi ve Gözlem Ağına Katılımı Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun" 28 Ocak 2003 tarih ve 25007 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

çalışma programına uygun olarak ülke çapında veri toplayarak, toplayarak ve analiz ederek Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı'nın çalışmalarına katkıda bulunur (m.4/2).

Ajans, her Üye Devletin bir temsilcisinden ve Komisyonun iki temsilcisinden oluşan bir Yönetim Kuruluna sahip olacaktır. Ayrıca, Ajansa katılan her bir ülkenin de birer temsilcisi olabilecektir (m.8). Ajansın ana paydaşları Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Konseyi (değişen AB başkanlıklarının ihtiyaçları özellikle ele alınır) ve Ajansa üye ülkeleridir. Ajans ayrıca sivil toplum kuruluşları, bilimsel ve akademik topluluklar, iş örgütleri, danışmanlıklar ve düşünce kuruluşları ile de bağlantı halinde olup Ajansın politika uygulamasını desteklemeye ve çevresel ve iklimsel değişiklik konularının daha geniş kapsamlı şekilde anlaşılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ajans değerlendirmeleri ve bilgileri; raporlar, brifingler, makaleler, basın bültenleri, çeşitli çevrimiçi ürünler ve hizmetler şeklinde sunmaktadır. 4794 sayılı Kanuna göre gizli bilgilere Türkiye ve Topluluk içerisinde aynı derecede koruma sağlanması kaydı ile Ajans'tan çıkan veya Ajans'a sağlanan çevresel veriler yayınlanabilir ve halkın söz konusu verilere erişimi sağlanabilir (m.10). Ajans, Türkiye'de tüzel kişiliğe sahip olduğundan Türkiye'deki kanunlarla tüzel kişilere sağlanan en geniş yasal kapasiteyi kullanabilecektir (m.11).

Avrupa Çevre Bilgi Gözlem Ağı (EIONET), Ajansa üye ve işbirliği halinde olduğu ülkeler arasında bir ortaklık ağıdır. Ajans, EIONET aracılığıyla zamanında, ulusal geçerliliği olan, yüksek kalitede verilerin sunulmasına odaklanarak münferit ülkelerden gelen çevresel bilgileri bir araya getirmekte ve bu bilgiler, çevre yönetimi süreçlerini, çevre politikalarını belirlemeyi ve değerlendirmeyi ve bunlara ilaveten halkın katılımını desteklemeye hizmet etmektedir (EEA, Overview). Çevre alanında uluslararası işbirliği sağlamak amacıyla kurulan Ajansın görevleri arasında Avrupa'ya dair çevre bilgilerinin uluslararası çevre denetim programlarına dahil edilmesi, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) gibi bölgesel ve uluslararası örgüt ve programlarla işbirliği ve buna ek olarak AB dışı ülkelerde kuruluşlarla birlikte çalışma yer almaktadır (EEA, International Cooperation). Ajansın uluslararası faaliyetleri; (1) Uluslararası işbirliği ve Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı (EIONET), (2)AB'ye komşu ülkelerle bölgesel ilişkiler, (3)Uluslararası kuruluşlarla, BM örgütleri ve küresel konvansiyonlarla ilişkiler, (4)AB dışı ülkeler ve bölgelerle ilişkiler olmak üzere dört ayrı kümede yapılandırılabilir. Ajansın çevrenin korunması bakımından katkıları, veri ve bilgi paylaşımından değerlendirmeye ilişkili girdilere kadar, ağ kurma ve bilgi ortaklıklarının geliştirilmesine kadar çeşitlilik göstermektedir. Ajans aynı zamanda Arktik Konseyi ve buna ait çalışma gruplarıyla da işbirliği halindedir. Avrupa Çevre Ajansı, özellikle küresel düzeyde BM Çevre ve pan Avrupa düzeyinde Avrupa için BM Ekonomi Komisyonu (UNECE, Objectives and Mandate)⁵⁰ gibi çevre ve ilgili etkileri belirleyenler olmak üzere BM kuruluşları ve uluslararası kuruluşlarla çalışma konusunda köklü bir geçmişe sahiptir.

6. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)

Türkiye'nin de kurucu üye ülkeleri arasında yer aldığı OECD üyelerinin, ekonomilerinin güçlendirilmesi, sürdürülebilir ekonomik kalkınmalarının sağlanması amacıyla 1961 yılında kurulmuş olup, 1970'li yıllardan itibaren çevre alanında da faaliyet göstermeye başlamıştır (İstemil :35). 1971 yılında OECD bünyesinde “Çevre Sağlığı ve Güvenliği Programı” ve “Çevre Politikası Komitesi” kurulmuş ve üye ülkelerin çevre sorunlarına yönelik çözüm odaklı çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır (Yalçın,2019 :54-55) Çevre sorunlarının uluslararası ve bütüncül niteliğini vurgulayan OECD, temel çözümün, uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi ile gerçekleşeceğini savunmaktadır (Kılıç,2001 :144). OECD'nin Çevre Politikaları Komitesi üye ülkelerin, çevre sorunlarının ekonomik olarak etkin biçimde ele alınmasını sağlayacak politikaların geliştirilmesi ve uygulanması için somut tavsiyelerin oluşturulmasına ve deneyimlerin paylaşılmasına yönelik faaliyetlerin en önemlilerinden birini oluşturan “OECD Çevresel Performans İncelemeleri” üye ülkelerin, çevre yönetimi konusundaki iyi uygulamaları ile bilgi ve deneyimlerinin paylaşılmasıyla ülkelerarası politika diyalogunu güçlendirmeyi de sağlar (İstemil:35). OECD, devletlere, ekonomik büyüme, yatırım, teknoloji ve yatırım gibi alanlarda işbirliği yoluyla refahın sağlanması ve yoksullukla mücadele

⁵⁰ Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 56 ülkenin üye olduğu Komisyon 1947'de ESCOSOC tarafından kurulmuştur. Komisyon, üyeleri arasında ekonomik entegrasyon ve işbirliğini kolaylaştırma ve sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik refahı teşvik etme amaçlarıyla kurulmuştur.

konularında yardımcı olurken ekonomik ve sosyal gelişme ile çevrenin korunması arasındaki dengeyi de gözetmektedir (Yokuş Sevik, 2017:114). OECD Çevresel Performans İncelemeleri ile ülkelerin çevre politikalarına doğru ilerleyişi hakkında analiz ve değerlendirme sağlar ve her bir inceleme süreci Çevresel Performans Çalışma Grubu gözlemcilerini, OECD üyesi ülkeleri ve seçili partner ülkeleri kapsar. Çevresel performans incelemelerinde, üye ülkelerin birbirlerinin çevre konusunda performanslarını incelemesi ve değerlendirmesinin sağlanması hedeflenmektedir. İncelemeler ile ülkelerin ulusal ve uluslararası taahhütlerindeki ilerlemenin değerlendirmesi, ülkeler arasındaki diyalogun teşvik edilmesi, kamuya ve diğer ülkelere hesap verilebilirliğin canlandırılması amacı güdülmektedir (OECD, 2019)⁵¹. OECD bünyesinde yürütülen çevre ve sürdürülebilir kalkınma politikalarına ilişkin süreçlerin uluslararası çevre hukukuna en önemli katkısı uluslararası düzeyde “kirleten öder” ilkesini geliştirmesidir (Yalçın, 2019: 55-56).

7. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT/OSCE)

Merkezi Viyana'da bulunan AGİT, 57 ülkenin katılımcı, 11 ülkenin de işbirliği ortağı olduğu, dünyanın en büyük bölgesel güvenlik örgütü olup örgüt, askeri-siyasi boyutun yanı sıra, ekonomik-çevresel ve insani boyutu da kapsayan geniş bir güvenlik anlayışı çerçevesinde faaliyet göstermektedir (Embel, 2019:1). ‘Ekonomik ve Çevresel Boyut’, iyi yönetim, ekonomik etkinlikler ve çevresel etkinlikler konularını kapsamaktadır (Embel, 2019:6). AGİT’in temelini oluşturan ve 1975’te imzalanan Helsinki Nihai Senedi’nin 3 temel bölümünden biri çevre, teknoloji, bilim ve ekonomi alanlarında iş birliği olmuştur (OSCE, Helsinki Final Act). AGİT tarafından; UNEP, UNDP ve diğer BM kurumları ile birlikte Güneydoğu Avrupa ve Orta Asya Bölgeleri’nde çevre yönetimi ve güvenlik konularında çalışmalar yürütülmektedir.

8. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)

1992 yılında kurulan KEİ asıl olarak ekonomik işbirliği ile üyesi bulunan ülkelerin⁵² potansiyellerinden, coğrafi yakınlıklarından, ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanarak aralarındaki ikili ve çok taraflı ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkilerini çeşitlendirmeleri ve daha da geliştirmeleri, böylelikle Karadeniz havzasının bir barış, istikrar ve refah bölgesi olmasını amaçlamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü) Bununla birlikte Karadeniz Ekonomik İşbirliğinin Kuruluşuna dair Deklarasyon ‘da katılımcı devletlerin, “Karadeniz’in yaşam üretme potansiyelinin muhafazası, kullanılması ve geliştirilmesi ile özellikle Karadeniz’de çevrenin korunması ve iyileştirilmesi konularında ortak projeler geliştirilmesi de dâhil olmak üzere uygun adımlar atacakları” da öngörülmüştür. KEİ’nin parlamentolar arası danışma organı olarak faaliyet gösteren Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA) Örgütü’nün, Parlamenter Asamblesinin Ekonomi, Ticaret, Teknoloji ve Çevre İşleri Komisyonu çevreyle ilgili nihai raporlar hazırlamakta ve taslak tavsiye kararlarını tartışılması ve kabul edilmesi için KEİPA Genel Kuruluna sunar. Nitekim KEİ Parlamenter Asamblesinin konuyla ilgili çeşitli tavsiye kararları da bulunmaktadır (KEİPA, Raporlar ve Tavsiye Kararları)⁵³. Örneğin, “Karadeniz’de Çevrenin Korunması: Yeni Güçlükler” hakkındaki 2001 tarihli tavsiye kararında, 1992’de Rio de Janeiro’da imzalanmış olan Rio Deklarasyonu ve Gündem 21’de tanımlanan çevresel koruma ve sürdürülebilir kalkınmanın KEİ üyesi devletler arasındaki işbirliğinin gelecek yıllardaki temel hedeflerinden biri olarak tespit edilmiş; üye devletlerin bilgi alış-verişinde, çevrenin korunmasına ilişkin standartların, kodların ve ilkelerin uyumlu hale sokulmasında ve yönetim sistemlerinde işbirliği yapmalarını ve bu bağlamda bölgesel bir veri bankası kurulması imkânlarını araştırırken aynı zamanda ulusal veri bankalarının kurulmasını da teşvik etmelerini; KEİ Teşkilatı ve onun Parlamenter Asamblesi ile çevre konusundaki ilgili Avrupa teşkilatları ve kurumları arasındaki diyalogun geliştirilmesini

⁵¹ Türkiye’nin ilk Çevresel Performans Raporu 1999 yılında yayınlamıştır. Türkiye’nin Çevresel Performans İncelemeleri ile ilgili 3. Raporu ise 2019 yılında yayınlanmıştır.

⁵² Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Sırbistan, Yunanistan.

⁵³ Bu bağlamda, “Karadeniz Çevre Sağlığı” konulu 5/1994’ nolu Rapor ve Tavsiye Kararı’, Karadeniz Çevre Sağlığı: Yeni Sorunlar ” konulu 49/2001’ nolu Rapor ve Tavsiye Kararı ve Karadeniz’de Çevrenin korunması konulu İlk Parlamentolar Arası Konferansın Sonuç Deklarasyonu’nu (İstanbul 1996) örnek olarak gösterilebilir.

desteklemeleri yönünde tavsiye kararı almıştır (KEİPA Genel Kurulu, 2019). 2017 tarihli bir başka Tavsiye Kararında ise *Yeşil Enerji* yatırımlarını; enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kaynakları ve çevre dostu enerji teknolojilerine vurgu yaparak KEİ üyesi devletlerin parlamentolarına ve hükümetlerine, yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları ve karbon azaltma teknolojilerinin kullanımını artırmak için ulusal politikaları ve stratejileri geliştirmesi; sürdürülebilir kalkınma için yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları alanında bölgesel seviyedeki programlar ve projelerin geliştirilmesi; ulusal ve bölgesel farklılıklara saygı gösterilirken, Karadeniz bölgesinde Yeşil Enerji hedefi ve ortak amacı ile ulusal stratejilerin uyumlu hale getirilmesi ve ulusal kapasite oluşturulması için işbirliği içinde çalışmak amacıyla bölgesel bütünleşmenin geliştirilmesi yönünde tespit ve öneriler yer almaktadır (KEİPA, 2017).

9. Orta ve Doğu Avrupa İçin Bölgesel Çevre Merkezi (REC)

1990 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Komisyonu ve Macaristan tarafından kurulmuş bağımsız uluslararası bir kuruluş olup Merkez ofisi Macaristan'dadır. Hukuki temeli üye devlet hükümetleri (REC, About)⁵⁴ ve Avrupa Komisyonu tarafından imzalanmış Uluslararası REC Tüzüğü bir Şart'a dayanmaktadır. Çevresel konuların ele alınmasını destekleyen bir misyona sahip uluslararası organizasyon olan REC bu misyonu; hükümetler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve diğer çevresel paydaşlar arasında iş birliğini destekleyerek, bilgi paylaşımı ve çevresel karar alma süreçlerine toplumun katılımını sağlayarak yerine getirir (REC, About).

II. ÇEVRESEL YÖNETİŞİMDE İSVEÇ ÖRNEĞİ

1. Genel olarak

İsveç'te toplumsal bilinçlenmenin ve modern çevre hukukunun gelişimi 20. Yüzyılının ilk yıllarında dayandırılabilir (Lundgren:3).1970'lerin sonunda ve 1987'lere gelindiğinde endüstri toplumunun çevre sorunları artmaya başlayınca sıkı hukuksal düzenlemeler çıkarma gereği duyulmuş; nitekim 90'lı yılların ikinci yarısında Sosyal Demokrat hükümetin çevre politikalarını gündemin önüne alması sonucunda 1 Ocak 1999 tarihinde yeni Çevre Kanunu yürürlüğe girmiştir (Akıncı, 2007:389). Çevresel sorunların çözümünde 'önleyicilik' yaklaşımını benimseyen Kanun ile çevre ile ilgili daha önce yürürlükte olan on beş farklı düzenleme ilga edilerek tümünün tek bir yasal düzenlemede yer alması sağlanmıştır (Lundgren: 30). İsveç'te çevre konusuna verilen önem, çevre hukukuna ilişkin örgütlenmede de kendini göstererek bu örgütlenmeye idari ve yargı alanlarında çevre hukukuna özgün bir kimlik kazandırdığı gibi İsveç çevre mahkemelerinin kurulmasına da yol açmıştır (Akıncı, 2007:392). Aşağıda anlatılacağı üzere bu mahkemelerin yapısı ve çevrenin korunması ya da çevresel zararların önlenmesi bakımından faaliyet gösteren kurumların işleyişi çevresel yönetim anlayışını yansıtmaktadır.

A. İsveç Çevre Kanunu

1 Ocak 1999 tarihinde yürürlüğe giren İsveç Çevre Kanunu, kendisinden önce yürürlükte olan çevre ile ilgili 15 ayrı yasanın yerine geçerek bu alandaki genel kuralları ve ilkeleri uyumlu hale getirmiştir (Wang, 2016:609). 33 Bölüm ve yaklaşık 500 kısımdan oluşan Çevre Kanununun (The Swedish Environmental Code, 2000) uygulanma alanı, insan sağlığını ve çevreyi her tür kirletici ve diğer zarar verici faaliyetlerden korumak, değerli doğal ve kültürel ortamların ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını sağlamak, toprak, su ve genel olarak fiziksel çevre kullanımı yeniden kullanım ve geri dönüşümün yanı sıra diğer malzeme yönetimi bakımından ekolojik olarak uzun vadeli yönetimini sağlamak olarak tespit edilmiştir (Ch.1; S.1). Kanun, Kanunda modern çevre hukukunun önem verdiği, "ihtiyat ilkesi", "kirleten öder ilkesi", "en uygun teknoloji kullanma ilkesi", "ikame ilkesi" gibi koruyucu ilkeler de kabul edilmiştir (Akıncı, 2007:391). Kanunda çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenlere verilecek cezalara da yer verilmiştir . Kanun uyarınca, toprak ve su alanları, alanların doğası, durumu ve mevcut ihtiyaçlar açısından en uygun olduğu amaçlar için kullanılmalı ve kamu yararı açısından iyi yönetimi teşvik eden kullanımlara öncelik verilmelidir (Ch.3;S.1). Kanuna göre Hükümet, gerek görüldüğü takdirde, insan sağlığı veya çevre için kalıcı koruma sağlamak veya insan sağlığı veya çevre üzerindeki olumsuz etkileri gidermek için gerektiğinde arazi, su, hava veya genel olarak çevre kalitesi ile ilgili olarak belirli coğrafi alanlara veya bir bütün olarak ülkeye ilişkin "çevresel kalite standartları" da belirleyebilecektir (Ch.5;S.1). Kamu idareleri ve belediyeler de çevresel kalite standartlarına uyumu sağlamakla yükümlüdür

⁵⁴ REC Türkiye'nin kuruluşu 2004'te TBMM tarafından da onaylanmıştır.

(Ch.5; S.3). Kanunda çevreye zararlı faaliyetlerin kapsamı da belirlenmiş (Ch.9/ S.1) ve Hükümetin bu tür faaliyetler bakımından yasak, koruyucu tedbir, kısıtlamanın yanı sıra çeşitli önlemler içeren kararlar alabileceği de hükme bağlanmıştır (Ch. 9; S.5).

B. İsveç Arazi ve Çevre Mahkemeleri

1999 yılında kurulan İsveç Çevre Mahkemeleri, ulusal lisans kurulunun, su mahkemelerinin ve bu bağlamda idari mahkemelerin yerini almıştır(Wang, 2016:609). Dünya çapında pek çok ülkede çevresel anlaşmazlıkların çözümü için bu alanda uzmanlaşmış çevre mahkemeleri bulunmakla birlikte, İsveç'te çevre mahkemeleri idari, hukuki ve cezai yaptırıma ilişkin yetkilere sahip, güçlü 'hibrit' yapısıyla öne çıkmaktadır (Preston, 2014:375)⁵⁵. Sahip oldukları kapsamlı medeni ve idari yargı yetkisi (Wang, 620) ile birlikte bir dizi yaptırım yetkisine de sahip olmanın sonucu olarak önemli ölçüde dava tecrübesine sahip olmalarının yanı sıra çevreyi korumaya odaklanan STK'lar tarafından yüksek derecede güvenilir kurumlar olarak değerlendirilmeleri de İsveç çevre mahkemelerini öne çıkarmaktadır (Preston, 2014:367-368). 1999 dan bu yana görev yaptıkları için sağlam bir kurumsal ve yargısal temeli olan İsveç çevre mahkemelerinin, çevre ile ilgili haksız fiil uyuşmazlıklarını çözme hususunda diğer ülkelere nazaran oldukça başarılı olduğu kabul edilmektedir (Wang, 2016:608).İsveç'te Çevre Kanununun yürürlüğe girmesi ile 1999 yılında çevre sorunlarından doğan uyuşmazlıkların çözümü bağlamında oluşturulan çevre mahkemeleri, 2011 itibarıyla Arazi ve Çevre Mahkemeleri olarak görev yapmakta olup, ülkede 5 tane Arazi ve Çevre Mahkemesi, bir tane Arazi ve Çevre İstinaf Mahkemesi bulunmaktadır (EUROPA, Content Access to Justice in Environmental Matters). Arazi ve Çevre Mahkemelerinin yargı yetkisi, Çevre Kanunu ile Planlama ve İnşa Kanunu uyarınca alınan her türlü kararı kapsar. Arazi ve Çevre Mahkemeleri, çevreyle ilgili olarak yetkili yerel ve bölgesel idari makamlar tarafından verilen kararlara karşı açılacak davalar bakımından da çevresel zarar sebebiyle haksız fiil ve tazminat sorumluluğu kapsamında açılacak davalar bakımından da görevlidir (Wang, 2016:626). Ancak ceza davaları, mahkemenin görevi dışındadır (m.21/1). Arazi ve Çevre İstinaf Mahkemesi ise arazi ve çevre mahkemelerinin çoğu kararlarına ilişkin nihai başvuru mahkemesi olarak görev yapar.

Arazi ve Çevre Mahkemeleri, çevresel açıdan büyük önem taşıyan tehlikeli faaliyetler için izin (lisans) verme, iznin geri çekilmesi ya da devam eden faaliyetlerin yasaklanması gibi idari nitelikte faaliyetler de yürütür (Wang,2016:609). Bu mahkemeler ayrıca, kamu müdahalelerine bağlı tazminat ve su operasyonlarına ilişkin başvuru prosedürlerine izin verilmesi, balık avlama yasağı ve bireylerce çevresel zararlar sebebiyle maruz kalınan zararlar (bedensel yaralanma, maddi hasar veya maddi kayıp gibi (Wang, 2016:611)) için tazminat da dâhil olmak üzere hukuk davalarında yargı yetkisine sahiptir. Hem idari hem adli davalar bakımından görevlendirilme sebepleriyle mahkemenin izlediği usul, şikayet/başvuru/davanın türüne bağlı olarak özel ya da kamu hukuku karakteri taşıyabilen karmaşık bir usul kuralları sistemine dayanır (The Swedish Code Of Judicial Procedure, 1998). Arazi ve Çevre Mahkemeleri, yasal alanın ötesinde bilimsel ve teknolojik değerlendirmeler ve uzmanlık gerektiren hususlarda da karar verdiği için hukukçuların yanı sıra çeşitli çevre bilimi alanlarında uzmanlar, İsveç'teki tüm Arazi ve Çevre Mahkemelerinde ve Arazi ve Çevre İstinaf Mahkemelerinde "teknik hâkim" olarak görev yapmaktadır (EUROPA, Content Access to Justice in Environmental Matters). Çevre Kanununa göre, Arazi ve Çevre Mahkemesi, yasal olarak bölge mahkemesi hâkimi olacak nitelikte bir başkan, bir çevre danışmanı (teknik hâkim) ve iki uzman üyeden oluşur (m.20/4). Teknik hâkimler, mahkemenin ele aldığı konularda (çevre, planlama ve inşaat veya mülkiyet davaları) teknik veya bilimsel eğitim ve deneyime sahiptir (Bengtsson,2017:5). Örneğin, Växjö kentinde yer alan mahkemede teknik hâkimlerin üçü arazi araştırmacısı, ikisi mimar, ikisi su mühendisi, ikisi biyoloji ve biri kimyada uzmanlaşmıştır (Bengtsson,2017:5).Çevresel sorunların, hukuk eğitimi almış hâkimlerin teknik hâkimlerle birlikte eşit şartlarda çalıştığı çevre mahkemelerinde çözüme kavuşturulmasını benimseyen İsveç'in bu yaklaşımı, Avrupa perspektifinden benzersiz olarak kabul edilmektedir (Bengtsson,2017:3). İsveç mevzuatı, bu mahkemelerde görülmekte olan davanın sanayi, belediyeler veya tarım birimlerine bağlı iş ya da işlemleri ilgilendirmesi halinde, bu alanda uzmanlık sağlayan ve söz konusu dava için özel olarak atanan, mahkeme tarafından istihdam edilmedikleri için "halkın gözü" olarak da hizmet

⁵⁵ Çin, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Bangladeş, Brezilya gibi pek çok ülkede çevre mahkemeleri görev yapmaktadır. Karşılaştırma için bk. Preston, s. 366-392.

edebilecekleri kabul edilen, “uzman üyelerin” de mahkemelere katılımına izin vermektedir (Bengtsson,2017:5).Arazi ve çevre mahkemelerinde görülen davalarda, çevre hukuku bakımından kabul edilen önleme ilkesine dayanarak, davalı konumdaki işletmeler işlemlerinin Çevre Kanununun aradığı şartlara uygun olduğunu ispatlamak zorundadır (Bengtsson, 2017:7). 2002 tarihli *The Group Proceedings Act* İsveç’te genel mahkemelerin yetkili olduğu medeni hukukun tüm alanlarında ihtiyati tedbirler ve bireysel zararlar için grup davası açma imkanı getirmiştir (Lindblom, 2009:7)⁵⁶. İsveç, bu Kanun ile çevrenin korunması ile ilgili uyuşmazlıklarda doğayı koruma ve çevre korumaya adanmış, kâr amacı gütmeyen sivil toplum örgütlerine de grup davası açma hakkı tanımaktadır (Wang, 2016: 614).

C. İsveç’te Çevrenin Korunması Bakımından Faaliyet Gösteren Kurumlar

İsveç’te çevre politikasının yürütümünde birinci derecede sorumlu olan Çevre Bakanlığıdır. İsveç’in çevre politikasını ilgilendiren meselelerden merkez düzeyinde sorumlu olan Çevre Bakanlığı, hava ve su kirliliği kontrolü, gürültü azaltma ve doğal kaynakların yönetimi gibi konularda çalışma yürütür (Kriström ve Wibe, 1997:8).Çevre konusundaki yönlendirme rolünü daha çok genel düzenleyici işlem yoluyla gerçekleştiren Bakanlığın, çevreyi etkileyen büyük projelerin yapılmasına ilişkin karar aşamalarında danışma görüşünün alınması gerekir (Akıncı, 2007:393).

İsveç’te çevre sorunlarıyla ilgili olarak kurulmuş bulunan birçok kurum vardır. Bunların başında da “İsveç Çevre Koruma Ajansı” (*Naturvårdsverket*) gelir. Çevre konusunun bağımsız bir politika alanı olması gerektiği düşüncesi ile 1967 yılında kurulan Ajans (Lundgren: 5) ve genel düzenleyici kurullar oluşturarak çevre politikalarına yardımcı olmaya çalışan Ajansın görev alanı, değerli doğal ortamların korunması ve sürdürülmesi, kirliliğin azaltılması ve iyileştirilmesi, gibi konuları kapsar (The Swedish Environmental Protection Agency, About Us). Ajans çevre ile ilgili bazı davalara hükümeti temsilen katılabilmektedir (Akıncı, 2007:193). Diğer bir kurum “İsveç Kimyasal Maddeler Ajansı (KEMI)”dır. Kimyasal maddelerin kontrolünü sağlayacak mevzuat ve diğer araçları geliştiren Ajans, hem İsveç Hükümeti’nin hem ulusal hem de AB düzeyinde kimyasallarla ilgili kurulların sıkılaştırmasına yardımcı olacak önerilerde bulunur; ayrıca belediyelere ve ilçe yönetim kurullarına yaptırım ve denetimler konusunda rehberlik sağlar (The Swedish Chemicals Agency, Our Task). Çevreye ilişkin önemli bir diğer kurum da “İsveç Radyasyon Güvenliği Makamı” (*Strålsäkerhetsmyndigheten*)’dir. Bu kurum 2008 yılından itibaren Radyoaktif Koruma Ajansı ile Nükleer Güç Denetim Otoritesi’nin yerini almıştır. Çevre Bakanlığı’nın denetimi altında çalışan kurum radyoaktif kirlilikten korunmanın ölçüt ve önlemlerini geliştirmektedir (The Swedish Radiation Safety Authority, About Us). “İsveç Orman Ajansı” (*Skogsstyrelsen*) İsveç’te etkili bir orman rejiminin hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Akıncı, 2007:394). Ajansın asli görevi, İsveç ormanlarının yönetimini, üretim ve çevresel hedefler olmak üzere iki ana hedefi olan orman politikasının hedeflerine ulaşılmasını sağlayacak şekilde organize etmektir (The Swedish Forest Agency, About Us). İsveç’te çevre koruma faaliyetleri bakımından belediyeler de önemli rol oynar. Çevre koruma faaliyetlerini gerçekleştirmede özerk olan belediyelerin çevre hukukunu ilgilendiren pek çok konuda birinci derecede yetkili ve sorumlu olduklarından çevrenin planlanmasında en yetkili kurum oldukları söylenebilir (Akıncı, 2007:396).

Sonuç

Çevre sorunları, küresel düzeyde etkisini hissettirmeye başlayınca ulusal ve uluslararası düzeyde çevresel bilinç oluşmaya başlamıştır. Çevre bilinci geliştikçe, çevrenin kirlenmesiyle ortaya çıkan sorunların sadece ulusal düzeyde ele alınmasının yetersiz kalacağı ve tedbirlerin uluslararası alanda da yaygınlaştırılıp etkin hale gelebilmesi için uluslararası iş birliğinin gerekliliği anlaşılmıştır. Nitekim çevresel sorunların çözümü bakımından etkili olan “küresel çevresel yönetişim” anlayışı da ulus devletlerle sınırlı olmayan, uzmanlar, çevreci örgütler, çokuluslu şirketler ve hükümetler tarafından kurulan kurum ve kuruluşlar da dahil olmak üzere merkezi hükümetler dışındaki aktörlerin katılımının artmasıyla ortaya çıkan bir küresel politikaya ve bu alanda uluslararası işbirliğine duyulan ihtiyacı ortaya koymuştur. Bu işbirliği neticesinde küresel ve bölgesel örgütler, hem çevre

⁵⁶ Grup davası açma hakkı tanıyan benzer kanunlar 2008 itibarıyla Norveç ve Danimarka’da da yürürlüğe girmiştir. Ayrıntılı bilgi ve karşılaştırma için bk.. Lindblom, s.7–35.

sorunlarının küreselliği hususunda bilinç oluşturmak hem de çevrenin uluslararası alanda korunması bakımından hukuki zemini oluşturan uluslararası sözleşmeler de dahil pek çok hukuk metninin oluşumuna katkı sağlamıştır. Bununla birlikte uluslararası örgütlerin çevrenin korunması bakımından oldukça etkin ve önemli bir rol oynadığını kabul edenler dışında uluslararası örgütlerin aslında en güçlü üyelerinin iradesinin yansımaları dışında başka bir şey olmadığı yönünde görüşler de ifade edilmektedir (Andresen ve Rosendal,2009:133).Kanaatimizce güçlü devletlerin baskın konumunu kötüye kullanması halinde özellikle uluslararası örgütlerin bütçe kaynaklarının çoğunlukla devletler olduğu düşünüldüğünde bu örgütlerin çevresel sorunların çözümü bakımından yetersiz kalabilecekleri gerçeği yadsınamaz. Ancak genel olarak uluslararası alanda çevresel, ekonomik ve politik sebeplerle karşılıklı bağımlılığın artmasıyla devletler arasındaki basit işbirliği mekanizmalarından dünya politikasındaki merkezi aktörlere ve küresel değişimin aktif ajanlarına dönüşen uluslararası örgütlerin (Ivanova, 2009:151) gerek küresel çevre bilincinin oluşması gerek ise bu sorunlarının çözümü bakımından pek çok devletin çaba göstermesini sağlayarak sundukları katkı göz ardı edilemez. Bu nedenle her ne kadar uluslararası örgütlerin etkinliğini bakımından gücün, bir başka deyişle güçlü devletlerin baskın konumunun önemini dikkate almak gerekli ise de bu örgütlerden vazgeçmek yerine, bu örgütlerin zayıf tarafları olarak kabul edilen organizasyon ve bütçe bağımlılığı konularının iyileştirilmesi gerekmektedir. Nitekim güçlü ve birleşik bir organizasyon - örneğin, bir dünya çevre organizasyonu - oluşturulması halinde bu durumun etkililik açısından olumlu bir fark yaratabileceği de ifade edilmiştir (Andresen ve Rosendal,2009:133-135). Bu noktada çevre ile ilgili sorunların çözümünde, uluslararası örgütler ile yerel kamu ya da özel sektör alanında faaliyet gösteren kuruluşlar arasında işbirliğinin fark yaratabileceği kanısındayız. Bu tür bir işbirliği, uluslararası örgütlerin operasyonel yetkilerini arttıracak gibi, karşılaştıkları sorunlara daha verimli ve yenilikçi çözümler getirebilmelerine imkân sağlayacak; yaptıkları işlere olan toplumsal desteği de arttıracaktır (Andonova,2009:219).

Günümüzde, her geçen gün etkileri daha fazla hissedilen ve yaşamı tehdit eder hale gelen çevresel sorunların niteliği, devletlerin çevresel sorunlara bakış açısını değiştirerek bu sorunun küresel boyutunu dikkate alması ve buna uygun güncel politikalar ile bu politikaları yansıtan yasal düzenlemeler ve bunların uygulanmasını sağlayacak kurumsal yapıların oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Ulusal boyutta çevre hukuku, emisyon kontrol yasası, su yasası, toprak koruma ve kirlenme yasası, doğa koruma yasası, madencilik yasası ve nükleer enerji yasanın yanı sıra diğer yasal alanlarda onay prosedürlerinde yatırım projeleri için genellikle hayati öneme sahip bir dizi hukuksal düzenleme alanlarını kapsamaktadır. İsveç'te yaşanabilir bir çevre oluşturma için sorumluluğa dayanan çevre mevzuatı, idari altyapı, kolluk ve yargı organları aracılığıyla etkili bir şekilde uygulanmakta; kapsam ve nitelik bakımından idari davalardan farklı olan ve uzmanlık gerektiren çevreye ilişkin davalar da arazi ve çevre mahkemelerinde görülmektedir. Bu çerçevede, özel bir çevre yargısı ve çevre mevzuatına sahip İsveç, çevrenin korunması açısından örnek gösterilebilecek bir devlettir. Nitekim İsveç'in 1995 yılında AB üyesi olması İsveç'in AB düzeyinde çevre politikalarını etkilemesine imkân sağlamıştır (Lundgren:34).

Kaynakça

Akıncı, Müslüm (2007), “İsveç Çevre ve İmar Hukuku”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 11/1-2, s. 389-414.

Aksar, Yusuf (2018), “Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, Uygulamaları ve Uluslararası Hukuka Katkıları”, **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.17(1), s. 15-37; <http://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/3250#sthash.bjUbYX8W.dpbs> (Erişim 15.03.2020).

Andonova, Liliana B. (2009), “International Organizations as Entrepreneurs of Environmental Partnerships”, **International Organizations in Global Environmental Governance**, (Edited by Frank Biermann, Bernd Siebenhüner and Anna Schreyögg), s. 195-223.

Andresen, Steinar ve Rosendal, Kristin (2009), “The Role of the United Nations Environment Programme in the Coordination of Multilateral Environmental Agreements”, **International**

Organizations in Global Environmental Governance, (Edited by Frank Biermann, Bernd Siebenhüner and Anna Schreyögg), s. 133-151.

Avrupa Çevre Ajansı (AÇA), “Uluslararası İşbirliği”, <https://www.eea.europa.eu/tr/about-us/who/international-cooperation> (Erişim 15.03.2020).

Bal, Harun, Algan, Neşe ve Özdemir, Pınar (2015), “Yeni Kurumsalcı Perspektifte Çevresel Yönetişim ve Kurumsal Çerçevenin Önemi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 16(2), s.179-191.

Bengtsson, Anders, (March 2017), “The Swedish Legal System and Possible Implications of the Belgian Rulings - Reformatory Procedure in Swedish Land and Environment Courts”, **The Maastricht Faculty of Law Working Paper Series**, 2017/6, Maastricht; https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2943949 (Erişim 15.03.2020).

Biermann, Frank, Siebenhüner, Bernd ve Schreyögg, Anna (2009), “Global Environmental Governance and İnternational Organizations: Setting the Stage”, **International Organizations in Global Environmental Governance** (Edited by Frank Biermann, Bernd Siebenhüner and Anna Schreyögg), s.1-17.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin 21. Taraflar Konferansı (2016), COP 21, **Paris Antlaşması**, 12 Aralık 2015, (Editörler Ilgın Özkaya Özlüer-Ethemcan Turhan-Fevzi Özlüer) Ekoloji Kolektifi Derneği, 1. Baskı, Ankara, s. 19-27.

Boisson de Chazournes, Laurence (2005), “The Global Environment Facility (GEF): A Unique and Crucial Institution”, **RECIEL**, S.14/3, s.193-201.

Demir Yaşamış, Firuz (2000), “Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Çevresel Bütünleşmesi”, **Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı 2**, Yıl: 6, Sayı: 36, Ankara, s. 1032-1057.

Dreher, Axel ve Sarasola, Magdalena Ramada Y Galán (2009), “The Impact of International Organizations on the Environment: An Empirical Analysis”, **International Organizations in Global Environmental Governance**, (Edited by Frank Biermann, Bernd Siebenhüner and Anna Schreyögg), s. 19-51.

Duru, Bülent (2007), “Avrupa Birliği Çevre Politikası”, **Avrupa Birliği Politikaları**, (Derleyen Çağrı Erhan- Deniz Senemoğlu), İmaj Yayınevi, Ankara; <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/71563> (Erişim 15.03.2020).

Embel, Ersin (2019), “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)”, **Güvenlik Yazıları Serisi**, No.4,Eylül,s.1-8; https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/10/AvrupaGuvencilikIsbirligiTeskilati_ErsinEmbel_v.2.pdf (Erişim 15.03.2020).

Erdoğan, Melike (2016), “Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı Açısından Aarhus Sözleşmesi ve Türkiye Üzerine Değerlendirme”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 9 Sayı: 43, Nisan,s.1813,http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi43_pdf/6iksisat_kamu_isletme/erdogan_melike.pdf (Erişim 15.03.2020).

EUROPA, “Content Access to Justice in Environmental Matters”, https://e-justice.europa.eu/content_access_to_justice_in_environmental_matters-300-se-en.do?member=1 (Erişim 15.03.2020).

European Environment Agency (EEA), “Overview”, https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/eea_en (Erişim 15.03.2020).

GEF, “Organization”, <https://www.thegef.org/about/organization> (Erişim 15.03.2020).

GEF, “Agencies”, <https://www.thegef.org/partners/gef-agencies> (Erişim 15.03.2020).

Gençkaya, Ömer Faruk ve Gündoğdu, Hakan Gökhan (Nisan 2017), “Küresel Yönetişim Ekseninde Stratejik Planlarda Koordinasyonun Önemi”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Özel Sayı, s. 125-137.

Gönüllü, Günay (2015), *Çevre Sorunlarının Uluslararasılaşması Karşısında Dünya Bankası’nın Değişen Çevre Politikaları*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli.

Güneş, Ahmet M. (2012), “Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme”, **İÜHFİM**, C.LXX, S.1, İstanbul, s. 83-114.

Hennicke, Peter, Borbonus, Sylvia ve Woerlen, Christine (March 2007), “The GEF’s Interventions in the Climate Change Focal Area: The Contribution to Strategies for Climate Change

Mitigation and Sustainable Development”, **Energy for Sustainable Development**, V. XI, N. 1, s. 13-25.

Hosier, Richard ve Sharma, Mahesh (October 2000), “Global Environment Facility Support for Modernized Biomass Energy: Experiences from UNDP and the World Bank”, **Energy for Sustainable Development**, V. IV, N. 31, s. 83-89.

Ivanova, Maria (2009), “UNEP as Anchor Organization for the Global Environment”, **International Organizations, Global Environmental Governance**, (Edited by Frank Biermann, Bernd Siebenhüner and Anna Schreyögg), s. 151-174.

İktisadi Kalkınma Vakfı (2019), **Avrupa Birliği Çevre Politikası**; <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf> (Erişim 15.03.2020).

İstemil, Alara (2019), “Türkiye’nin Çevre Yönetiminin Güçlendirilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınmasının Sağlanmasına Yönelik OECD Tavsiyeleri”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, S. 32, s. 35-44.

Jordan, Andrew (Summer 1995), “Designing New International Organizations: A Note On The Structure And Operation Of The Global Environment Facility”, **Public Administration**, V. 73(2), s. 303-312.

Kayhan, Ali Kerem (2013), “Birleşmiş Milletler Çevre Programı Üzerine Bir İnceleme”, **MHB**, S.33/1, İstanbul, s. 61-90.

Kaypak, Şafak (2009), “Çevre Korumasında Sorumluluk Hukukunun Yeri”, **Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu**; http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/sorumluluk/s_15.pdf, s. 309-346. (Erişim 15.03.2020).

KEİPA, “Raporlar ve Tavsiye Kararları”, <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=tr> (Erişim 15.03.2020).

KEİPA (2017), <http://www.pabsec.org/documents.asp?id=3&hl=tr> (Erişim 15.03.2020).

KEİPA Genel Kurulu (2019), “Karadeniz’de Çevrenin Korunması: Yeni Güçlükler” Hakkındaki Tavsiye 49/2001, https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/komisyoner/ec/GA17_EC16_REC49_01_tr.htm (Erişim 15.03.2020)

Kılıç, Selim (2001), “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, S. 2/2, s. 131-150.

Kriström, Bengt ve Wibe, Sören (August 1997), “Environmental Policy in Sweden”, **Working Paper 246**, s. 1-46; https://www.researchgate.net/publication/228243798_Environmental_Policy_in_Sweden (Erişim 15.03.2020).

Ksentini, Fatma Zohra (1994), **İnsan Hakları ve Çevre**, (Çeviren Sivil Toplum Geliştirme Merkezi), 06.07.1994 İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu 46. Oturum Geçici Gündemin 4. Maddesi, Alt-Komisyon’un İlgilendiği Alanlardaki Gelişmelerin Gözden Geçirilmesi İnsan Hakları ve Çevre; <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/i/n/insan-haklari-ve-cevre-raporu-ksentini.pdf>, (Erişim 15.03.2020).

Lindblom, Per Henrik (2009), “Group Litigation in Scandinavia”, **ERA Forum 10** (28.02.2009), s. 7-35.

Lundgren, Lars J. (2010), “Sweden’s Environment – Problems and Protection”, **The Swedish Environmental Protection Agency** 1960–2010; <https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-8501-8.pdf?pid=4183> (Erişim 15.03.2020).

Mee, Laurence D. (September 2005), “The Role of UNEP and UNDP in Multilateral Environmental Agreements”, **International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics**, s. 227-263.

OECD (2019), “OECD Çevresel Performans İncelemeleri: Türkiye Raporu”, <https://ab.csb.gov.tr/oecd-raporlari-i-91437> (Erişim 15.03.2020).

Official Journal of the European Union; <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html?locale=en> (Erişim 15.03.2020).

- OSCE, “Helsinki Final Act”, <https://www.osce.org/helsinki-final-act>, (Erişim 15.03.2020).
- Pearce, David ve Atkinson Giles (1998), “The Concept of Sustainable Development: An Evaluation of its Usefulness Ten Years After Brundtland”, **Swiss Journal of Economics and Statistics**, V.134/3, s. 251-269.
- Preston, Brian J. (2014), “Characteristics of Successful Environmental Courts and Tribunals”, **Journal of Environmental Law**, S.2014/26, s. 365–393.
- Regional Environmental Center (REC), “About”, <http://www.rec.org/office.php?id=1> (Erişim 15.03.2020)
- Sipahi, Esra Banu (2010), “Küresel Çevre Sorunlarına Kolektif Çözüm Arayışları ve Yönetişim”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.24/2010, s. 331-345.
- Stephan, Hannes R. ve Zelli, Fariborz (2009), “The Role of International Organisations in Global Environmental Governance” **The Environment Encyclopedia and Directory**, Ed. 5th; https://portal.research.lu.se/ws/files/36067901/Stephan_Zelli_IO_Chapter.pdf (Erişim 15.03.2020)
- Temiz, Hasan Ejder (2012), “Sosyal Politika Bağlamında Küresel Yönetişim”, **Toplum ve Demokrasi**, Y.6., S.13-14, Ocak-Aralık, s. 201-217.
- The Swedish Chemicals Agency, “Our Task”, <https://www.kemi.se/en/about-us/our-task> (Erişim 15.03.2020)
- The Swedish Code Of Judicial Procedure (1998), https://www.government.se/49e41c/contentassets/a1be9e99a5c64d1bb93a96ce5d517e9c/the-swedish-code-of-judicial-procedure-ds-1998_65.pdf (Erişim 15.03.2020)
- The Swedish Environmental Code (2000), <https://www.government.se/49b73c/contentassets/be5e4d4ebdb4499f8d6365720ae68724/the-swedish-environmental-code-ds-200061> (Erişim 15.03.2020)
- The Swedish Environmental Protection Agency, “About Us”, <http://www.swedishepa.se/About-us/> (Erişim 15.03.2020)
- The Swedish Forest Agency, “About Us”, <https://www.skogsstyrelsen.se/en/about-us/> (Erişim 15.03.2020)
- The Swedish Radiation Safety Authority, “About Us”, <https://www.stralsakerhetsmyndigheten.se/en/about-the-authority/> (Erişim 15.03.2020)
- The World Bank, “Environmental and Social Policies”, <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-policies> (Erişim 15.03.2020)
- Turgut, Nükhet (2006), “Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri”, **Çevre Hukuku Sempozyumu**, Çeşme 10-11 Nisan 2006, (Editör: Dr. Emel Badur), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara.
- Turpancı, Aysin (2018), *Çevre Hukukunun Gelişiminde Uluslararası Örgütlerin Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Türkiye Barolar Birliği (2014), **Türkiye Barolar Birliği Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri** (2014), TBB Yayınları No:247, 2. Basım, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2011), “Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma”, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2779> (Erişim 15.03.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, “Kyoto Protokolü”, <https://iklim.csb.gov.tr/kyoto-protokolu-i-4363> (Erişim 15.03.2020)
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei_.tr.mfa (Erişim 15.03.2020)
- UNDP Türkiye (2016), “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları”, <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> (Erişim 15.03.2020)
- UN (2019), “United Nations Convention On The Law Of The Sea: Table Recapitulating the Status of the Convention and of the Related Agreements”,

- https://www.un.org/depts/los/reference_files/UNCLOS%20Status%20table_ENG.pdf (Erişim 15.03.2020)
- UNECE (2020), “Environmental Conventions and Protocols”, <https://www.unece.org/environmentalpolicy/conventions/envtreatieswelcome/about.html> (Erişim 15.03.2020)
- UNECE, “Mission”, <https://www.unece.org/mission.html> (Erişim 15.03.2020)
- UNECE, Objectives and Mandate, http://www.unece.org/oes/nutshell/mandate_role.html (Erişim 15.03.2020)
- UNEP, “Environmental Rights and Governance”; http://www.unep.org/pdf/UNEP_Profile/Environmental_Governance.pdf (Erişim 15.03.2020)
- UNESCO, “UNESCO ve Okyanus Bilimleri”; <http://www.unesco.org.tr/Pages/696/42/Do%C4%9Fa-Bilimleri> (Erişim 15.03.2020)
- UNESCO, Intergovernmental Oceanographic Commission, <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/ioc-oceans/about-us/> (Erişim 15.03.2020)
- Wang, Cuimin (2016), “A Comparative Analysis of Environmental Courts in Sweden and China”, **Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences**, S. 9, s. 607–626.
- WCPR, “Sponsors and Contributors”, <https://www.wcrp-climate.org/sponsors> (Erişim 15.03.2020)
- WCRP (2018), “Publications”, <https://council.science/publications/review-of-the-world-climate-research-programme-wcrp/> (Erişim 15.03.2020)
- WMO, “Programmes”, <https://public.wmo.int/en> (Erişim 15.03.2020)
- Yalçın, Beste Bilun (2019), *Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Türkiye’de Çevre Politikalarının Dönüşümü: AB Ve Uluslararası Çevre Rejimlerinin Etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Yokuş Sevik, Handan (2017), **Çevre Hukuku, Doğal Çevrenin Korunması**, Adalet Yayınları, 2. Baskı, Ankara.